

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Острозька академія»
Навчально-науковий центр заочно-дистанційного навчання
Кафедра міжнародних відносин

Кваліфікаційна робота

на здобуття освітнього ступеня магістра

на тему:

«СЕПАРАТИЗМ У КРАЇНАХ ЄС: МІЖНАРОДНО-ПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР»

Виконав:

студент 2 курсу, групи ЗМмв-21
спеціальності 291 «Міжнародні відносини,
суспільні комунікації та регіональні студії»,
освітньо-професійної програми
«Міжнародні відносини»

Горбатюк Володимир Дмитрович
Керівник – доктор іст. наук, професор
Атаманенко Алла Євгенівна

Рецензент -

Робота допущена до захисту

(протокол № ___ засідання кафедри міжнародних відносин від ____ 2021 року

Завідувач кафедри міжнародних відносин: _____

Тетяна СИДОРУК

м. Острог – 2021 р.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ І. СЕПАРАТИЗМ ЯК ЯВИЩЕ У СУЧАСНІЙ ЄВРОПІ	8
1.1 Основні фактори європейського сепаратизму	8
1.2 Сепаратистські рухи у контексті суспільно-політичних течій.....	14
РОЗДІЛ 2. СЕПАРАТИСТСЬКІ РУХИ У КРАЇНАХ ЄС	26
2.1. Сепаратистські рухи у Німеччині, Іспанії та Італії	26
2.2. Сепаратизм у Великій Британії та можливі наслідки для ЄС	33
2.3. Сепаратистські рухи на Балканах та Кіпрі	36
2.4. Сепаратистські рухи Північної Європи	45
2.5. Сепаратистські рухи в країнах Східного партнерства (Грузія, Україна, Молдова).....	49
РОЗДІЛ 3. БОРОТЬБА ІЗ СЕПАРАТИЗМОМ У ЄВРОПІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ УТВОРЕННЯ НОВИХ СЕПАРАТИСТСЬКИХ РУХІВ	66
3.1. Методи боротьби із сепаратизмом	66
3.2. Перспективи утворення нових сепаратистських рухів у Європі і розвиток існуючих	75
ВИСНОВОК	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	84
ДОДАТКИ	90

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

EFA – European Free Alliance

ГК – Грецький Кіпр

ДНР – Донецька Народна Республіка

ЄЕС – Європейський економічний союз

ЄС – Європейський Союз

ЛНР – Луганська Народна Республіка

НАТО - (North Atlantic Treaty Organization) Північноатлантичний альянс

НУО – Неурядова організація

ОБСЄ – Організація безпеки і співробітництва у Європі

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ПАРЄ – Парламентська асамблея Ради Європи

РФ – Російська Федерація

СНД – Співдружність Незалежних Держав

США – Сполучені Штати Америки

ТК – Турецький Кіпр

ШНП – Шотландська національна партія

ВСТУП

У сучасному світі, незважаючи на припинення епохи блокового протистояння, стан справ з підтримкою міжнародної безпеки в різних регіонах світу та з врегулюванням все ще нових і численних етнополітичних сепаратистських конфліктів, залишається напруженим. Попри що, багато країн підтримують демократизацію, нові конфлікти на ґрунті етнополітичних протиріч, нерівномірного розвитку та нестабільності у багатьох країнах загалом лише посилилися. Це зумовлює необхідність подальшої розробки шляхів та методів врегулювання етнічних проблем за умов сучасного етапу розвитку міжнародних відносин.

Актуальність дослідження. Етнополітичні конфлікти у ХХІ столітті в тій чи іншій формі майже скрізь присутні в політичних, соціально-економічних, правових, внутрішньодержавних та міждержавних відносинах. В останні два десятиліття у багатьох регіонах Європи актуалізувалися «заморожені» раніше етнічні, міжплеменні, націоналістичні, сепаратистські конфлікти; відбуваються зіткнення соціальних меншин, культурних ідентичностей. З урахуванням цього дослідження необхідно визначити поняття сепаратизму в Європі, виходячи з нових передумов після холодної війни в умовах цього явища.

Слід враховувати і те, що основними джерелами криз часто є нестабільність, слаборозвиненість та бідність, які підсилюють соціальний фундаменталізм. Також не доводиться сумніватися у виникненні нових політичних конфліктів, де однією з сторін конфлікту все частіше виступають недержавні актори – екстремістські релігійні течії, злочинні угруповання та транснаціональні терористичні формування. Більше того, змінюється характер, територія розвитку та тривалість конфліктів.

Сучасні конфлікти у країнах Європи розвиваються поступово, і перспектива їхнього завершення проглядається важко. Через перелічені обставини можна дійти до невтішного висновку у тому, що дослідження у країнах ЄС сепаратистських конфліктів є актуальною науковою проблемою, що має концептуальне та практичне значення. Ця проблематика спонукає до розробки нових наукових підходів та способів врегулювання сепаратистських конфліктів у країнах ЄС. Крім того, ми

розглядаємо сепаратистські рухи в країнах Східного партнерства, частково – в країнах-кандидатах на членство в ЄС, а також Великобританії з метою виявлення ризиків та можливих перспектив для Союзу.

Проблематика дослідження передбачає аналіз основних теоретичних підходів та концепцій дослідження сучасних конфліктів у країнах ЄС. Необхідність наукового опрацювання зазначених проблем та пошуку актуальних рішень, а також запропоновані досліджені теоретичні та практичні рекомендації підтверджують актуальність цього дослідження.

Актуальність дослідження проблеми також визначається необхідністю узагальнення інформації з метою виявлення подібних та відмінних рис у відцентрових рухах в ЄС, потребою визначення дестабілізуючих чинників та причин поширення сепаратизму і рухів відокремлення, виявлення загроз в рамках етнополітичної нестабільності країн-претендентів на членство в ЄС та країн Східного партнерства.

Стан наукової розробки теми. Звертаючись до аналізу проблем конфліктів у країнах Європи, необхідно зазначити, що комплексне рішення поставленого завдання можливо лише з урахуванням міждисциплінарного дослідження з позицій різних гуманітарних наук: політології, геополітики, економіки, історії, соціології та інших. Саме тому у цій сфері працювали багато вчених та дослідників як з України, так і з-за кордону. У роботі використовуються праці М. Андрєєва, М. Бесараба, О. Шарана, Т. Делявської, О. Агаркова та ін., котрі у своїх роботах висвітлили основні положення теорії та практики сепаратизму у Європі.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі сепаратистських конфліктів ХХІ століття та способів їх врегулювання з урахуванням цивілізаційного та географічного факторів у країнах ЄС.

Для досягнення мети варто виконати ряд **завдань**:

1. визначити основні фактори європейського сепаратизму;
2. дослідити сепаратистські рухи у контексті суспільно-політичних течій;
3. проаналізувати сепаратистські рухи у Західній Європі (Іспанія, Німеччина), у Великій Британії та можливі наслідки для ЄС;

4. проаналізувати сепаратистські рухи на Балканах і півдні Європи, сепаратистські рухи Півночі Європи, в країнах Східного партнерства (Грузія, Україна, Молдова)

5. проаналізувати боротьбу із сепаратизмом у Європі та визначити перспективи утворення нових сепаратистських рухів.

Об'єктом дослідження є сучасні сепаратистські конфлікти в країнах ЄС, Великобританії та країнах Східного партнерства.

Предметом дослідження є процес врегулювання конфліктів, пов'язаних з проблемою сепаратизму у країнах Європи.

Хронологічні рамки дослідження. Матеріал роботи охоплює період розвитку сепаратистських конфліктів з кінця ХХ століття до 2020 року. Для чіткого розуміння проблематики та вирішення поставлених завдань у роботі дано огляд соціально-політичних аспектів, що відбуваються зараз у країнах ЄС.

Географічні рамки дослідження. Охоплюється Європа (з наголосом на країни ЄС) як глобальний центр поширення сепаратизму, також частково описується Азія (Азербайджан, Вірменія) та Гренландія.

Методи дослідження. У дослідженні використані взаємодоповнюючі теоретичні та емпіричні методи. Теоретичне дослідження проблеми здійснили за допомогою історичного підходу. Цей метод дозволив відтворити хронологічну фіксацію подій та фактів, їх дослідження у тимчасовому розвитку, виявлення зв'язку минулого із сьогоденням. Застосування методу історизму також було обумовлено необхідністю дослідити міжетнічний сепаратистський конфлікт, який змінюється в часі, що розвивається в умовах даної реальності, у конкретний період розвитку суспільства. При вивченні цивілізаційної та національно-культурної специфіки політичної ситуації у світі в дослідженні використовувався цивілізаційний підхід. На основі цього методологічного підходу було здійснено формування універсальних комплексних моделей, що враховують цивілізаційні фактори, які впливають на розвиток сепаратистських конфліктів.

Аналіз джерельної бази дослідження вміщує комплекс матеріалів, а саме: офіційні документи країн; концепція колективної безпеки держав – учасниць

Договору про колективну безпеку, Статут ООН, офіційні документи ООН; документи інших міжнародних організацій, у тому числі рішення та документи міжнародних конференцій, що стосуються проблематики сепаратистських конфліктів. Сюди також належать офіційні документи, тексти виступів та прес-конференцій глав держав (промови, прес-релізи, виступи та заяви).

Практичне значення роботи полягає у тому, що результати дослідження можна використовувати під час розробки навчальних програм; для підготовки фахівців у галузі міжнародних відносин, політології. Теоретичні напрацювання автора, висновки та практичні рекомендації можуть бути використані у навчальному процесі для читання курсів «Сучасні тенденції у міжнародних відносинах», «Регіональні проблеми у сучасних міжнародних відносинах», курсів з етнополітичної безпеки в міжнародних відносинах та ін.

Наукова новизна отриманих результатів та особистий внесок дослідника полягають у тому, що на основі застосування сучасної методики наукового пізнання, використання комплексного міждисциплінарного підходу, розроблено авторське бачення розвитку сепаратистських рухів у Європі, автор спробував показати вплив дестабілізуючих чинників на поширення сепаратизму та рухів відокремлення. Наукова новизна конкретизується у таких теоретичних висновках та практичних рекомендаціях: на рівні магістерської роботи системно досліджено розвиток сепаратистських рухів у Європі; запропоновану авторську постановку проблем, що полягає у комплексному підході до вивчення питань боротьби із сепаратизмом у Європі, виокремлено причини появи нових сепаратистських рухів.

Апробація дослідження: Окремі положення кваліфікаційної роботи були апробовані в науковому блозі Національного університету «Острозька академія» у вигляді наукової статті на тему: «Прояви сепаратизму в Європейському парламенті».

Структура роботи зумовлена об'єктом, предметом, метою і завданнями дослідження. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел та літератури, додатків. Обсяг роботи – 92 сторінки.

РОЗДІЛ I. СЕПАРАТИЗМ ЯК ЯВИЩЕ У СУЧАСНІЙ ЄВРОПІ

1.1 Основні фактори європейського сепаратизму

Дослідження феномену сепаратизму ускладнюється тим, що як у науці, так і в практичній політиці воно має чітко виражений емоційний контекст, оскільки як суб'єкти відкритої політичної боротьби, так і учасники наукового дискурсу оперують фундаментальними цінностями, що впливають на етнічну, культурну або національну ідентичність великих соціальних груп. Тому сепаратизм видається однією з найскладніших проблем у сфері політичних та конфліктологічних досліджень, оскільки він пов'язаний із серйозною загрозою існуванню цілісності держави та її суверенітету.

Під факторами сепаратизму ми розуміємо умови, причини, параметри, показники, які впливають на досліджуваний процес та результат цього процесу. Іншими словами, чинник є рушійною силою певного процесу, що визначає його природу або індивідуальні особливості. Фактори, що сприяють розвитку ідей сепаратизму, можуть бути різними. Крім усього іншого, у деяких випадках проблеми, що виникають у сусідніх сферах, також можуть набувати етнічного відтінку, наприклад, економічні, екологічні, конфесійні, моральні та інші суперечності можуть викликати рух сепаратизму [32].

Європейський сепаратизм – явище не нове; він існує з часів народження сучасних європейських держав. Сепаратисти використовують як легальні (наприклад, створення політичних партій, спрямовані на представництво у владних структурах), так і незаконні (прямі дії та терор) методи політичної боротьби.

Зростання сепаратистських настроїв майже у всіх країнах Європи останнім часом було спричинено притоком легальних та нелегальних мігрантів, що цілком обґрунтовано викликає посилення напруженості у приймаючому суспільстві. З іншого боку, це своєрідна реакція на процеси централізації та уніфікації, що відбувалися в ряді європейських країн протягом кількох десятиліть ХХ століття під

впливом авторитарних, диктаторських, націоналістичних режимів [22]. Після їх падіння (переважно внаслідок Другої світової війни) протилежний рух почав набирати силу. Сьогодні перетин глобальних та локальних процесів породив своєрідний гібридний процес під назвою «глобалізація». Проектуючи цей процес на майбутнє, можна очікувати ситуації, коли жителі Європи будуть асоціюватися не зі своєю країною, а з регіоном чи навіть містом. Варто підкреслити, що такі процеси вже видно сьогодні.

Слід зазначити, що переважно в Європі переважають соціально-економічні та етноконфесійні типи сепаратизму, тобто створення суверенної держави як мети боротьби змінюється максимальною політичною, економічною та національно-культурною автономією в межах сучасних держав, а чинники та методи боротьби залишаються в політичних рамках [18].

Фактори сепаратизму різноманітні. Причини сепаратизму можна типологічно згрупувати:

1. Етнічний фактор (етнорелігійний). Етнорелігійні причини часто лежать в основі виникнення сепаратизму. Особливостями таких конфліктів є швидкий процес виникнення та розвитку, необмежений вплив сили та повна мобілізація ресурсів. Такі конфлікти також характеризуються активною участю суб'єктів етнічно спорідненої діаспори та близьких кіл інших країн.

У Європі яскравими прикладами етноконфесійних конфліктів є конфлікти в Ірландії, Шотландії, Іспанії. Сучасна Іспанія стоїть нарівні з цими прикладами, оскільки, незважаючи на секуляризацію та активне функціонування світських установ, 90% громадян вважають себе віруючими. Водночас інститут Католицької Церкви продовжує відігравати важливу роль у житті країни. Цінності католицизму все частіше сприймаються як спільний культурний код і використовуються націоналістичними рухами як об'єднуюча ідея. Отже, націоналістичний рух басків вирізняється релігійним відтінком, що особливо вражало на початкових етапах свого розвитку [17].

Можна сказати, що перше десятиліття XXI століття ознаменувалося не лише глобальною економічною кризою, а й кризою у сфері етноконфесійних відносин.

Політика побудови європейського полікультурного суспільства, заснованого на ідеях етнічного та релігійного плюралізму та толерантності, згідно із заявами лідерів європейських країн, не була такою успішною, як здавалося спочатку.

2. Соціально-економічний фактор сепаратизму означає прояв дисбалансів у соціальному та економічному устрої на території єдиної держави. Водночас зростаюча різниця між найбільш та найменш розвиненими регіонами відіграє вирішальну роль у формуванні сепаратистських настроїв. Ця відмінність зазвичай проявляється в тому, що регіони, населені національними або етнічними меншинами, зазвичай бідніші за інші, і це перетворює їх на внутрішню «колонію». Іспанія є винятком із цього правила. Країна Басків і Каталонія – найбільш розвинені регіони країни, які зазнали бурхливого економічного розвитку навіть за часів франкістської диктатури [49]. Тільки Галіція залишалася традиційно відсталою.

3. Політичний фактор. Політичні причини також відіграють важливу роль у виникненні сепаратизму. Відносини між етнічними групами на місцевому та регіональному рівнях, боротьба етносів за політичний статус у межах держави, політична боротьба між етнічними групами, а також боротьба за політичну незалежність.

4. Фактори зовнішньої політики. Глобалізація, демократизація, становлення нового світового порядку, посилення етнічного чинника у світовому суспільному розвитку та інші мають величезний вплив на проблеми політичного сепаратизму.

5. Фактор «історичної пам'яті». Тут Країна Басків є яскравим прикладом. Бажання відокремитися тут також зумовлено фактором історичної пам'яті басків. За часів правління диктатора Ф. Франко баски не мали можливості видавати книги, газети, викладати рідною мовою, називати дітей баскськими іменами, користуватися прапором басків. Природно, що така жорстка політика центральної влади по відношенню до басків викликала посилення сепаратизму. Після смерті Ф. Франко та демократизації політичного режиму в Іспанії Країна Басків набула статусу автономії, проте баскські терористи не припинили свою діяльність [32]. Понад 900 людей загинули в результаті терористичних актів, здійснених членами ЕТА у боротьбі за ілюзорну «незалежність» автономії та звернення до «історичної пам'яті».

Ще одним потужним осередком іспанського сепаратизму є Каталонія – автономний регіон, розташований на північному сході країни і має особливу культуру та національну мову. Тут історична пам'ять також впливає на сприйняття Мадрида як символу авторитарної та централістичної влади, через що регіональні почуття часто загострюються не стільки з етнічних чи культурних причин, скільки через політичну складову.

6. Географічний фактор. Розвитку ідей сепаратизму можуть сприяти географічні умови, зокрема, нерівномірний розвиток окремих територій країни внаслідок слабкої інтеграції, проблем з інфраструктурою чи залученням. Сусідні великі країни, що використовують технологію м'якої потужності. Компактне розміщення прихильників відокремлення зазвичай є дуже ефективним засобом політичної мобілізації [50]. Часто географічний фактор пов'язаний з економічним фактором, коли прагнення більш розвинених регіонів відокремитися від відсталих. Їх громади сподіваються, що вони житимуть краще в окремій державі.

7. Мовний фактор. Посилаючись на досвід європейських країн, варто відзначити важливість мовного чинника. Таким чином, він є ключовим для бельгійського суспільства, де можливий поділ Бельгії на дві частини становить реальну загрозу: південна Валлонія (франкомовний) та північна Фландрія, жителі якої тяжіють до Нідерландів. Поєднання лінгвістичних та політичних факторів можна чітко побачити на прикладі шотландського сепаратистського руху у Великобританії. Мовне самовизначення виявилось значним чинником і для іспанських сепаратистів [57]. Таким чином, жителі Каталонії протягом усієї своєї історії підкреслювали свою специфіку, у тому числі і мовну.

8. Демографічний фактор. Він включає відносно високий приріст населення певних етнічних груп (висока демографічна динаміка), а також брак житлової площі, перенаселеність поселень, нерівномірний розподіл населення в багатонаціональних державах. Існує ряд причин сепаратизму, що виникають внаслідок впливу демографічного фактора, наприклад:

А. Внаслідок численних міграцій населення змінилися межі розселення етносів та держав;

Б. Асиметричний характер усієї етнічної системи, коли існує домінуюча етнічна група, яка контролює структури влади та привілейовані соціальні ніші (управління, промислове виробництво тощо), що викликає невдоволення серед меншин;

С. Модернізація та інтелектуалізація народів призводить до того, що у престижній діяльності існує конкуренція між титульними та іншими етнічними групами: представники титульних етносів починають претендувати на престижні та привілейовані посади, у тому числі і при владі;

Г. Співвідношення суспільного розшарування суспільства та поділу праці з етнічними особливостями населення конкретного регіону.

Таким чином, демографічний фактор разом з усіма іншими має значний вплив на розвиток сепаратистських настроїв.

9. Соціокультурний фактор. Він передбачає протиріччя, пов'язані з відмінностями в традиціях, звичаях, релігії, а також з порушенням інших цінностей етносу [45].

10. Геополітичний фактор. У ХХІ столітті, в постмодерну епоху, сепаратизм набув зовсім іншого змісту в порівнянні з ХІХ та ХХ століттями. У попередні часи розпад територіальної цілісності країни міг бути використаний ворожими зовнішніми чи внутрішніми антисистемними силами, які робили участь у сепаратистських рухах чи організаціях досить ризикованим заходом. Однак у нинішніх умовах така загроза, як небезпека відкритого зовнішнього втручання, практично відсутня. Більш того, світове співтовариство та європейські структури не бачать достатніх підстав для того, щоб будь-яке з нинішніх сепаратистських формувань у Європі здобуло міжнародне визнання. Це може поєднуватися з іншими формами розподілу повноважень між різними національними спільнотами або з гарантіями прав меншин [44].

Фактори сепаратизму нерозривно пов'язані між собою. Взаємодія факторів може «заглушити» їх загальну дію або посилити руйнівні наслідки. З точки зору регіональних досліджень, усі фактори сепаратизму заломлюються та агрегуються у вигляді центрально-периферійних відносин.

Багато прикладів сепаратизму залишаються маловідомими. Таким чином, Данія має напівавтономну територію – Фарерські острови. Уряд Данії щорічно виділяє субсидії з державного бюджету у розмірі майже 170 мільйонів доларів на їх фінансування. Саме ця обставина служить стримуючим фактором для місцевих представників сепаратистського руху у питанні проведення референдуму про незалежність, хоча сепаратисти намагалися це зробити п'ять років тому.

У Швейцарії існує сепаратистський рух – Фронт визволення Джура, який більше 30 років виступає за проголошення незалежності кантону Джура від Конфедерації [37].

У румунській Трансільванії частка угорського населення у загальній чисельності населення наразі становить понад 45%. Зазначимо, що історично Трансільванія спочатку належала Австро-Угорщині, у 1919-1939 роках – Румунії та в 1940-1945 роках – Угорщині. У часи соціалізму Н. Чаушеску створив Союз відродження угорської Трансільванії. Наприкінці березня 2007 року організація провела референдуми щодо територіальної автономії у трьох округах Трансільванії. Більше того, під час референдумів угорська меншість Трансільванії виступала за незалежні відносини між регіоном та Будапештом та за максимальну автономію від Бухареста. З вищесказаного випливає, що проблеми націоналізму та сепаратизму можуть загостритися через економічну кризу, безробіття, зубожіння населення, міжетнічні бар'єри у спілкуванні, негативні форми національного самоствердження, відкритий націоналізм, амбіції національних лідерів, територіальні та інші причини [24, 29].

Таким чином, підводячи підсумки, відзначимо, що людство зіткнулося з феноменом сепаратизму вже в процесі зародження перших державних утворень. Сам сепаратизм трактується як боротьба та інша (інституційна чи позаінституційна) діяльність щодо ізоляції частини території з метою створення незалежної держави або отримання нового статусу автономії. Сепаратизм суперечить принципу територіальної єдності та цілісності державних кордонів. Тому це джерело затяжних і складних міждержавних та міжетнічних конфліктів.

1.2 Сепаратистські рухи у контексті суспільно-політичних течій

Сепаратистські рухи існують у всьому світі, часто через конфлікти за владу та ресурси. Якщо цей феномен також торкнеться Європейського Союзу, усі політики повинні бити на сполох. ЄС – це мирний проект, заснований на все більш тісній співпраці між його членами. Однак регіональні партії, які зараз прагнуть до незалежності, хочуть конфлікту, оскільки центральним питанням є не те, чи мають регіони право на відокремлення, а чи визнають їх члени ЄС державами. Оскільки територіальне відокремлення порушує конституційний порядок проти волі відповідних національних держав, коло прихильників, ймовірно, залишиться невеликим [23]. Тому сепаратистські партії вимагають рішень більшості від наднаціональних органів. Таким чином вони хочуть вирішити ще одну проблему, а саме те, що їх регіони залишаються в ЄС як повноправні члени. Тому проєвропейський імідж, вироблений багатьма сепаратистськими партіями, є стратегічним розрахунком для реалізації їхнього бачення «Європи всіх народів», під яким вони мають на увазі етнічні та культурні одиниці, а не національні народи ЄС. Таке перевизначення концепції нації, однак, загрожує стабільності держав-членів, а отже, і європейській інтеграції.

Рухи за незалежність – це суспільні сили, які хочуть відокремити регіональну одиницю від певної державної території. Вчені говорять про сепаратизм, який може мати різні цілі. Часто це виправдовує заснування нової держави. Однак це також може стосуватися перехідного періоду до об'єднання з сусідньою державою. Йдеться про зміну державних кордонів та громадянства і, у першому випадку, також про створення нової суверенної влади [18]. Таким чином, рухи за незалежність ставлять під сумнів усі три елементи, що визначають нашу сучасну державність, а саме «країну, народ і правителя», тобто державну територію, народ держави чи націю та державну владу.

Сепаратизм і національна держава. Деякі вчені критикують триелементну доктрину Георга Єлінека, зокрема, тому, що вона нехтує суб'єктивними факторами, такими як свідомість національної ідентичності. Тим не менш, саме через свою

простоту вона і сьогодні є важливою основою міжнародного права. Отже, немає загального права на відокремлення, як це часто стверджують рухи за незалежність, але є право на самовизначення, яке передбачає різні засоби реалізації цього права політичним шляхом. Фактично, 193 держави-члени Організації Об'єднаних Націй (ООН) вирішують у рамках міжнародно-правової бази визнавати чи ні новий суб'єкт міжнародного права [46]. Як правило, вони поводяться обережно через занепокоєння, що на них незабаром може вплинути таке визнання. Тому суверенні держави мало зацікавлені у прийнятті сепаратистських рухів як законних представників нової держави.

Сепаратизм тісно переплітається із заснуванням нашого сучасного світу. Більшість сучасних європейських держав були створені в 19-20 століттях шляхом розпаду імперських великих держав. Однак сучасну концепцію нації, яка стала важливою у всьому світі на початку ХХ століття, можна тлумачити по-різному: одна модель переважно базується на політичних цінностях, які з точки зору історії ідей сходять до Французької революції і навіть далі. Відповідно до цього, державна влада легітимізується за допомогою нації волі, яка дає собі конституцію та визначає підпорядковані закони [19].

Друга модель нації відсуває цю добровільну приналежність громадян до своєї нації на другий план. Натомість у центрі уваги – колективні ідентичності, які віддані насамперед культурним цінностям, таким як культурні традиції, релігійна приналежність чи рідні мови. Вони стають вирішальним критерієм для визначення громадянства. Ці культурні фактори, мають перевагу об'єктивного вимірювання, наприклад, шляхом переписів. Ця теза припускає, однак, що громадяни мають однакову культурну ідентичність протягом свого життя через їхнє етнічне походження. Крім того, що це припущення далеке від реальності, воно ігнорує те, що протягом свого життя люди приймають, відмовляються, змінюють або навіть змішують різні культурні орієнтації. Тому культурна ідентичність, як і політична воля, є цілком суб'єктивним чинником.

На відміну від нації волі, яка дає людям право самостійно вирішувати свою культурну ідентичність та захищає культурний плюралізм, модель культурної нації

має тенденцію прихилити громадян до певної ідентичності і лише тоді надавати громадянські права. Це свідчить про авторитарне мислення, яке панувало в епоху великих держав та імперій. На той час громадянин все ще був підданим. Монархи розглядали їх як об'єкт для виправдання територіальних претензій, а не як політичний суб'єкт, як у демократичних системах [44].

Сепаратизм і націоналізм. Усі сепаратистські рухи за останні 150 років переслідували етнічну модель нації у розумінні культурної, мовної чи релігійної спільноти. Бо тільки з цією націоналістичною ідеологією вони могли узаконити свої вимоги територіального відокремлення. Вони стверджували, що група населення формує націю виключно через її культурні особливості. Через цю етнічну відмінність від решти населення вони мали б право на самовизначення. Такий порядок держав був заснований у 1919 році разом з Лігою Націй і ґрунтується на сучасній концепції нації волі як носія державного суверенітету.

Відповідно до цього, сепаратистські рухи можна охарактеризувати як транснаціональні сили, які вимагають від національної держави відмовитися від частини своєї території і таким чином служити інтересам певної соціальної групи.

Ці особливі інтереси можуть бути відстоювані лише шляхом поставлення під сумнів існуючих конституцій, законів та міжнародних договорів [51]. Досвід ХХ століття показує, що сепаратизм та пов'язана з ним ідеологія націоналізму завжди мають міжнародний розмах, оскільки концепція політичної нації волі, яка була включена до міжнародного права разом з мирними договорами після Першої світової війни, незабаром пережила серйозний і тривалий провал. З 1930-х років німецький націонал-соціалізм підтримував сепаратистські рухи в тих європейських національних державах, які були незадоволені мирними договорами 1919/20 років і які вимагали перегляду кордонів на користь етнічних меншин. Німецька імперія використовувала це для підкорення європейського континенту та його політичної перебудови. Були відокремлені сепаратисти-колаборанти не тільки на Сході, напр. у Чехословаччині, Югославії чи Румунії, а також у Західній Європі, країнах Бенілюксу, Франції чи Великобританії. Багато з конфліктів датуються цим періодом або зазнали через це значного впливу.

Сепаратизм та Європейський Союз. Націоналізм та сепаратизм і сьогодні дуже близькі, що показують програми провідних сепаратистських партій у Європі. Деякі з них заснували мережу Європейського вільного альянсу (European Free Alliance – EFA) у 1981 році, яка була зареєстрована як партія у 2004 році та визнана такою Європейським парламентом. Таким чином, EFA також помітно представлена на наднаціональному рівні і може впливати на європейську політику в цьому напрямку. Вона зосереджує свою діяльність на «культурному та мовному різноманітті, а також на націоналізмі, регіоналізмі, автономії та незалежності» [59]. Лише деякі партії використовують у своїх назвах терміни «національний» або навіть «націоналістичний», наприклад, Шотландська національна партія (SNP, Велика Британія), Фризська національна партія (FNP, Нідерланди) або Галіський націоналістичний блок (BNG, Іспанія). Тим не менше, багато членів EFA явно пропагують націоналізм, наприклад Новий фламандський альянс (NVA, Бельгія), і вказують, що він є «демократичним» та «гуманітарним».

Маючи ці ознаки, вони описують свій регіональний націоналізм як «націоналізм народів». Вони прагнуть відрізнитись від націоналістичних ідеологій вже існуючих держав, які вони характеризують як «державний націоналізм», за допомогою інклюзивного підходу, орієнтованого на подолання державних кордонів.

Насправді організації-члени EFA прагнуть демонтувати існуючі державні кордони, але з метою встановлення нових на користь того, щоб їхні регіони стали державами. У маніфесті до виборів до Європейського парламенту в травні 2019 року вони пропонували «внутрішнє розширення» Європейського Союзу, щоб Шотландія та Каталонія досягли своєї національної незалежності в рамках Європейського Союзу [50]. Це тому, що вони стикаються з проблемою, що відповідно до нинішньої правової ситуації відокремлення від національної держави також призведе до втрати членства в ЄС. Реформа законодавства ЄС тепер повинна забезпечити «включення» країн без громадянства до ЄС за допомогою нового політичного механізму.

Однак на цьому етапі стає зрозуміло, чому так багато сепаратистських партій взяли «проевропейський» курс. Вони бачать у наднаціональних інститутах ЄС, таких як Європейська Рада, Парламент та Комісія, важливого союзника проти своїх

національних держав, адже, як ми вже бачили, справжньою перешкодою на шляху до незалежності є міжнародне визнання. Тут сепаратисти всередині ЄС стикаються з дилемою, що країни-учасниці за контрактом взяли на себе зобов'язання щодо лояльної співпраці та взаємної підтримки. Якщо регіон ЄС прагне до державності, він повинен передбачати солідарність між членами ЄС, яка спрямована проти його інтересів і зменшує його шанси на дипломатичне визнання [34].

Тільки нова законодавча база на наднаціональному рівні може послабити цю згуртованість між державами-членами. Це може бути, наприклад, рішення більшості в Європейській Раді глав держав та урядів ЄС на користь спеціальних нормативних актів або спеціальних статутів для регіонів, що прагнуть до незалежності. Сепаратистські рухи вже розробили відповідні стратегії. Вони лобіюють через свою присутність у Брюсселі, через дипломатичні представництва, а також через обраних представників у Європейському парламенті. Однак за їх приємним «проєвропейським» іміджем є раціональний розрахунок: вони пов'язують критику своєї національної держави із посиленням рівня прийняття рішень ЄС у наднаціональному рівні в надії, що їхні вимоги щодо незалежності будуть почуті там.

Близько 34 партій сепаратистів належать EFA, яка протягом багатьох років формувала спільну групу з європейськими «зеленими». Після виборів до Європарламенту у 2014 році в ньому спочатку було 11 представників, причому п'ять організацій відіграють активну роль сьогодні. Це дві партії з Великобританії, Шотландська національна партія (SNP) та Партія за Уельс з двома та одним членом відповідно [50]. Дві інші партії приходять з Іспанії, Республіканська ліва Каталонії (ESCR) та Галіський націоналістичний блок (BNG), також з двома та одним депутатом. Нарешті, група «Зелені»/EFA також включає двох депутатів Європарламенту від Російського Союзу Латвії (LKS), які вважають себе представниками російськомовної меншини всього ЄС і мають лише статус спостерігача у EFA. Найвпливовіша організація EFA на сьогоднішній день, тобто чотири депутати Європарламенту від Бельгійського Нового Фламандського Альянсу (N-VA), покинули Групу Зелених/EFA. Очевидно, це пов'язано з розходженням у

поглядах на каталонське питання, яке загострилося восени 2017 року. Сьогодні N-VA належить до третьої за величиною групи європейських консерваторів та реформаторів (ECR) [25]. Однак переважна більшість регіональних партій EFA не представлені в Європейському парламенті. До них належать, наприклад, німецька партія Баварії, свобода Південного Тиролю, польський рух за автономію Сілезії (RAŚ), французько-ельзаська партія «Наша земля», французько-бретонський демократичний союз (UDP) та партії з Іспанії такі як Валенсійський націоналістичний блок, баскські партії Аралар, Еуско Алкатарсуна та Організація національного руху з Балеарських островів.

Окрім Зелених/EFA та ECR, фракції соціал-демократів та соціалістів також мають у своїх рядах сепаратистські партії. Чотири члени ірландської партії Шінн Фейн представлені в партії Об'єднаних європейських лівих. Положення про захист у Договорі про Brexit впливає з їх пропозиції «підтримати» Північну Ірландію після виходу Великобританії з ЄС через внутрішній ринок ЄС. Вони розглядають цей особливий статус як перехідний етап до об'єднання з Ірландською Республікою [4]. Соціал-демократична і лейбористська партія Північної Ірландії з її «прогресивним націоналізмом», яка також прагне об'єднання з Ірландією, є членом Соціал-демократичної партії Європи (PES).

Консервативна та ліберальна фракції також надають сепаратистам політичну підтримку у Європарламенті. Національна партія басків (EAJ/ PNV), приєдналася до Європейської демократичної партії (EDP), яка організована в Альянсі лібералів і демократів для Європи (ALDE). Демократичний союз Каталонії, який прагнув до національної незалежності свого регіону з 2012 року, співпрацював на європейському рівні з Європейською народною партією (ЄНП) та утворив партійний альянс Конвергенція та Союз на регіональному рівні. Її наступниця, Каталонська Європейська Демократична Партія, була представлена в ліберальній ALDE до її вигнання наприкінці 2018 року [2].

Сепаратизм і популізм. Сепаратизм може бути пов'язаний з усіма політичними світоглядними точками зору. З цієї причини сепаратистським партіям став необхідний незалежний профіль. Щоб виділитися серед конкурентів,

організації-члени ЕФА підкреслюють свою «проєвропейську» орієнтацію. Вони називають своїх політичних опонентів, які не поділяють їх бачення Європи, «скептиками», «антиєвропейцями» і навіть «популістами». Однак їхній маніфест щодо виборів до Європарламенту у 2019 році містить термін «народ» у «Будуванні Європи всіх народів». Мережа сепаратистських партій ЕФА прагне європеїзації, яка хоче перетворити ЄС на більше держав. Таким чином, не має виникнути жодна європейська держава у сенсі триелементної доктрини, яка б мала одну державну територію, один державний народ та одну державну владу. Конституція європейської держави у сенсі політичної єдності території, людей та влади суперечить її моделі «Європи всіх народів» відповідно до етнічно-культурного розуміння народів [9]. Мережа ЕФА, таким чином, не протистоїть тим партіям, які, на її думку, представляють «державний націоналізм» і сперечаються популістично, оскільки вони поділяють одну і ту ж етнічно-культурну концепцію нації. Навпаки, її фактичними опонентами є ті партії, які дотримуються концепції політичної нації волі, яка ґрунтується на єдності державної території, державного народу та державної влади, а отже, на принципах, прийнятих у міжнародному праві. Таким чином, сепаратисти ЕФА відкидають не тільки ідею про те, щоб Європа стала державою, а й концепцію «Європи Батьківщини», а отже, і дві тенденції, що визначають європейську інтеграцію.

Що ж тоді є «проєвропейським» відповідно до їх розуміння Європи? Обґрунтовано припустити, що ЕФА використовує цей образ популістським чином і так спирається на політичний стиль своїх передбачуваних опонентів. Незважаючи на туманну концепцію «Європи всіх народів», сепаратистські партії чинять вплив майже на всі фракції Європарламенту. Прикладом цього є не лише співпраця Зелених та ЕФА у спільній парламентській групі [10]. Подібно до німецької партії «Альянс 90/Зелені», «Ліві» позиціонують себе проти «правого популізму в Європі» за допомогою «лівих стратегій».

Сепаратизм і демократія. Піддаючи сумніву всі три складові елемента існуючої держави, а саме територію держави, державного народу та державну владу, сепаратистські рухи також похитнули політичну систему. Вони навіть оголошують

війну демократіям, хоча ця форма держави пропонує далекосяжні права участі. У 1980-х роках багато держав-членів ЄС пройшли процес децентралізації, який зміцнив права самоврядування муніципалітетів та регіонів.

Комітет регіонів (КР) був заснований у 1994 році, ще до розширення ЄС на Схід, з метою надання цим децентралізованим адміністративним структурам більших повноважень на наднаціональному рівні, відповідно до принципу субсидіарності. Ця демократизація виграє від усіх регіональних партій, оскільки з тих пір вони були представлені у регіональних та національних парламентах та в Європейському парламенті через спеціальні правила та квоти меншин. Однак ті організації, які зараз прагнуть до незалежності, використовують такий прогрес у регіоналізації, щоб зловживати ним на користь своїх сепаратистських цілей, викликаючи постійне незадоволення регіональним самоврядуванням та безкомпромісно вимагаючи незалежності [57]. Вони відкидають подальше розширення своєї статусу автономії (наприклад, для Каталонії, Країни Басків, Шотландії, Північної Ірландії), а також державні реформи на користь федеративних систем, наприклад, за прикладом Бельгії, Австрії чи Німеччини.

Проте з цими завищеними вимогами сепаратисти завдають шкоди іншим європейським регіонам, лояльним до їхньої держави, і просто вимагають від центральної влади більших повноважень. Це пояснюється тим, що вимога суверенітету впливає з тих регіонів, які вже мають високі стандарти прав автономії [56]. Інші країни-члени ЄС можуть сприймати це як попередження щодо подальшого розширення свого регіонального самоврядування. Найближчим часом це уповільнить процес регіоналізації як важливого аспекту європейської інтеграції. Він може повністю зупинитися, якщо нинішні конфлікти з відокремленням у Каталонії та Північній Ірландії будуть бурхливо загострюватися.

Завдяки своїй парламентській присутності регіональним партіям вдалося прославитися як прихильники демократичних цінностей. Вони заслуговують на відновлення референдумів як інструментів прямої демократії [55]. Однак такі референдуми повинні поважати демократичні стандарти та конституційний лад. У цьому відношенні референдум про незалежність Шотландії у 2014 році мав деякі

недоліки. Зокрема, прем'єр-міністр Великобританії досяг угоди з регіональним урядом без консультацій та залучення парламенту. Як наслідок, понад 90 відсотків британського населення були виключені з рішення, яке вплинуло на долю всієї країни. Насправді обидві сторони, включаючи регіональний уряд Шотландії, пообіцяли прийняти результати референдуму, але Едінбургу знадобилося менше двох років, щоб вимагати другого референдуму. Не в останню чергу через цей досвід інші уряди відхиляють такі референдуми [4]. Наприклад, уряд Іспанії може покластися на конституцію, згідно з якою всі іспанці повинні були проголосувати за поділ Каталонії. З 2012 року регіональний уряд Каталонії почав ігнорувати ці та інші правові рамки. З тих пір вона ухвалила власні правові акти, щоб створити паралельні державні структури і таким чином відкрити шлях до незалежності Каталонії. Це включало проведення референдуму про незалежність 1.10.2017 року, який, проте, був заборонений Конституційним судом Іспанії [49]. На відміну від першої спроби трьома роками раніше 10.11.2014 року, цього разу втрутилися іспанські сили безпеки. Після насильницької ескалації каталонський рух за незалежність виявився жертвою центрального державного свавілля. Закон про проведення референдуму був прийнятий поспіхом і без участі парламентської опозиції. Нарешті, сепаратисти підписали декларацію незалежності (10 жовтня 2017 р.) на основі лише 42,3 відсотка голосів «за» і, таким чином, без більшості голосів.

Ці події ілюструють характер сепаратизму: оскільки він в принципі ставить під сумнів усі три складові частини держави, території, людей та влади, він навіть ігнорує демократичні правила процедури для досягнення своєї мети.

Сепаратизм і суперечка про гроші. У попередніх дослідженнях про мотиви сепаратистських рухів одна центральна тема поки що була пропущена, а саме – фінанси. Багато внутрішньодержавних конфліктів вирішуються шляхом перерозподілу фінансових ресурсів або принаймні на деякий час пом'якшуються. Прикладом цього є Країна Басків [34]. Вона користується більшістю прав автономії в Іспанії, включаючи податковий суверенітет. Коли восени 2017 року центральний уряд Іспанії тимчасово призупинив Каталонський статут автономії, баски в

іспанському парламенті виявили солідарність з каталонськими сепаратистами, але їх підтримка тривала лише до тих пір, поки Мадрид не зробив їм податкових поступок під час переговорів про бюджет.

Цей конфлікт відокремлення виявляє набагато більш глибоке явище: сепаратистські рухи не лише посиляються на етнічно-культурну відмінність, згідно з якою вони хочуть влаштувати свої нові державні кордони. Вони поєднують свою націоналістичну ідеологію XIX століття з сучасними економічними теоріями [36].

Структурні зміни сучасної економіки на користь сфери послуг та фінансової галузі грають їм на руку. Як показують приклади азіатських або балтійських «тигрових держав», маленькі країни можуть бути економічно успішними. Це пояснює, чому вимоги щодо незалежності сьогодні надходять без винятку з боку економічно потужних регіонів ЄС. Вони більше не хочуть ділитися своїм багатством з іншими регіонами своєї національної держави. Може бути ряд звинувачень, таких як відсутність бюджетної дисципліни або вразливість до корупції. Однак відокремлення держави не буде вирішенням конфлікту, а початком економічного занепаду для всіх зацікавлених сторін [37]. Адже національні економічні зони зростали разом протягом століть. Тому у разі відокремлення суперечка про гроші неминуча. Восени 2017 року міністр фінансів Каталонії вже погрожував, що Каталонія припинить погашення державного боргу, якщо Мадрид відмовиться визнати його. Щоб зміцнити свою позицію на переговорах, Барселона вже звернулася за підтримкою до іноземних інвесторів. Каталонія була залежною від позик центрального уряду з часів іспанської фінансової кризи 2012 року. Центральному уряду довелося брати позики у Європейського центрального банку (ЄЦБ), щоб захистити свої економічно потужні регіони Каталонію та Валенсію від фінансового краху [34]. В результаті всі іспанці взяли на себе високі ризики. Оскільки Іспанія належить до зони євро, усі громадяни Європи зрештою повинні будуть нести витрати через відокремлення. Це, у свою чергу, підсилює інші сепаратистські рухи. Ліберали в Південному Тіролі в Італії, бачать зростаючу небезпеку заборгованості Риму, що може призвести до його виходу з єврозони. Це робить їх ще більш голосними у своїх вимогах щодо більшої фіскальної

самовідповідальності для свого регіону. Оскільки Італії довелося б відмовитися від євро як валюти, південнотирольці воліли б залишатися в зоні євро, що посилює вимоги до суверенітету. Валютні питання також відіграють важливу роль у Brexit. Північноірландські, шотландські та валлійські сепаратисти сподіваються, що їм вдасться покинути Великобританію в ході переговорів. Це робить їх потенційними членами єврозони.

Сепаратизм: стратегія конфлікту. Приклад Північної Ірландії показує, що сепаратизм ставить під загрозу мир у Європі. Сторони конфлікту домовились про автономію Північної Ірландії у Сполученому Королівстві відповідно до Белфастської угоди (10.4.1998). Однак ірландські націоналісти розглядають референдум про Brexit (23.6.2016) як можливість об'єднати свій острів [32]. Шінн Фейн бойкотує формування регіонального уряду з кінця 2016 року, щоб отримати особливий статус для Північної Ірландії в межах ЄС. Уряд Ірландії прийняв цей план, незважаючи на те, що він провокує конфлікт відокремлення, який вже має насильницьку історію. Навіть учасник переговорів з ЄС Мішель Барньє наполягає на тому, що Північна Ірландія буде «підтримуватися» внутрішнім ринком ЄС, якщо не буде укладено договірної угоди про майбутній прикордонний контроль [29].

Роблячи це, Барньє та Європейський Союз вимагають від Лондона нічого іншого, як відмова від частини його прав на суверенітет. Як пояснювалося вище, приклад Північної Ірландії є моделлю з точки зору сепаратистів. Це пояснюється тим, що вона базується на концепції державної реорганізації Європи за культурним принципом. Але це аж ніяк не новаторство, як часто стверджують. Цей принцип реанімує концепцію нації XIX століття, яка втягувала Європу у дві світові війни. Політична суперечка з сепаратизмом, який розділяє існуючі нації волі відповідно до культурних моделей і намагається змінити їх державні кордони, стає питанням виживання для ЄС та Європи загалом [6].

Якщо поглянути на конфлікти відокремлення у всьому світі, то стануть зрозумілими два виклики: якщо стратегія нинішнього регіонального уряду Каталонії щодо інтернаціоналізації своєї боротьби за незалежність спрацює, інші держави можуть втручатися у внутрішні справи ЄС шляхом розумної політики визнання.

Крім того, запропонована сепаратистами концепція внутрішнього розширення ЄС збільшить потенціал конфлікту всередині держав-членів. Це може означати, що надії на збереження чи повернення регіонів ЄС, які фактично проголосили свою незалежність, не виправдаються. Їхня доля може стати долею «невдалих держав» і втягнути весь ЄС у прірву.

Висновки до першого розділу

З огляду на оцінку того, як багатство, соціальна диференціація та ЄС впливають на сепаратизм всередині національної держави, можна зробити кілька висновків. Багатство та економічні міркування цілком могли б зіграти більш значущу роль у обговоренні єдності. Культурні аспекти за межами традиційних європейських поділів, соціальна інтеграція та мобільність, ймовірно, будуть більш задіяними, ніж класичні територіальні кордони. У такому випадку, окрім більшої ролі ЄС у регіональній політиці, його повноваження щодо прийняття рішень у сфері імміграції та прав людини могли б зробити його єдиним інструментом боротьби з сепаратистськими рухами.

Хоча «сепаратизм» часто ототожнюють із повним політичним відокремленням, сепаратистські рухи – загально визнані, насправді можуть коливатися від сепарації до автономії. Сепаратистські рухи прагнуть повної незалежності від існуючої країни. Вони можуть включати войовничі рухи за незалежність, пов'язані з насильством, ініційованим сепаратистами; жорстокі державні репресії; або ненасильницький демократичний сецесіонізм. Рухи автономістів спрямовані на досягнення, зміцнення або збереження політичної автономії в межах існуючої країни, окрім незалежності.

Таким чином сепаратизм європейського зразка менш радикалізований та більш раціональний на вілміну від інших сепаратистських рухів у світі.

РОЗДІЛ 2. СЕПАРАТИСТСЬКІ РУХИ У КРАЇНАХ ЄС

2.1. Сепаратистські рухи у Німеччині, Іспанії та Італії

З 42 незалежних країн Європи (за винятком міні-держав і враховуючи чотири держави разом, що утворюють Сполучене Королівство як єдину країну), майже всі містять територіальні етнічні меншини, які були, продовжують існувати або потенційно можуть брати участь у сепаратистських рухах. Такі рухи можуть бути спрямовані на досягнення автономії; або мати на меті збільшення або зміцнення існуючої автономії; тоді як деякі автономні регіони можуть просто задовольнитися наявною автономією (статус-кво). Деякі сепаратистські рухи є іредентистськими, прагнучи анексії сусідньою країною. Унікальна ситуація – яку можна назвати «нав'язаною меншиною» – існує, коли територія батьківщини меншини історично ділилася між двома або кількома державами [28]. Звичайно, різні типи сепаратистських рухів можуть існувати одночасно для певної територіальної етнічної меншини, залежно від позиції окремих політичних партій. Більш того, будь-яка класифікація рухів сепаратистів може бути специфічною за часом; з плином часу войовничі рухи можуть стати менш войовничими та більш демократичними, тоді як навпаки войовничість може зростати, залежно від політичних обставин. Розглянемо сепаратистські (та автономістичні) рухи та політичні партії в окремих країнах та регіонах.

Німеччина. Німеччина визначає певні регіони меншин як «визнані національні меншини» на основі Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин та Хартії регіональних мов або мов меншин, які ратифіковані Німеччиною. Фризська меншина поступово отримала певні права, зокрема паритет між фризською та німецькою мовами. Регіон Східна Фрісландія визнаний «культурним регіоном», пропагований партією Die Friesen; німецька мова вже давно тут домінує, лише на невеликій території – Зельтерлаунд/Сатерланд Гемайнде, що включає чотири громади, зберігся унікальний східнофризький діалект [6]. Враховуючи, що в Північній Фрісландії – по суті, західне узбережжя Південного

Шлезвігу – північні фризи (що говорять на десяти різних діалектах) поділяють права на мову меншини з історичною данською меншиною в багатьох громадах, що створює особливо складну ситуацію; Північна Фрісландія частково перекриває регіон Шлезвіг-Гольштейн в межах якого данськомовна меншина захищена відповідно до плебісциту 1920 року, що гарантує права меншин, включаючи освіту датською мовою. Федерація виборців Південного Шлезвіга (член ЕФА з 2010 року) працює над забезпеченням прав меншин у цьому регіоні; на південь від кордону в Німеччині проживає приблизно вдвічі більше датської меншини, ніж німецької меншини на північ від кордону в Данії [10].

Лужиця, що межує з Польщею та Чехією, є батьківщиною лужицьких сербів, слов'янської меншини. Регіональна автономія, що складається з двох районів: Верхня Лужиця, з центром у Баутцен, та Нижня Лужиця з центром у Котбусі, є регіональною автономією (зі статусом спостерігача в ЕФА з 2009 року та членством з 2013 року). Сорбська мова використовується в шкільній системі та ЗМІ. Два інших регіони Німеччини виявляють автономістські нахили, але не визнаються культурними регіонами меншин.

Іспанія має найбільше визнаних автономних областей ніж будь-яка країна Європи. Після реформування Статутів автономії в Конституції Іспанії 1978 року вся країна була поділена на автономні регіони; проте Іспанія також має один із найсильніших рухів за відокремлення. Ці автономні регіони визначаються по-різному і, безумовно, демонструють різний ступінь політизації, особливо в регіонах, де мовою унікальної меншини розмовляє більшість; інші регіони Іспанії, як правило, більш задоволені своїм існуючим автономним статусом, хоча деякі можуть містити войовничі сепаратистські рухи або партії, які наполягають на збільшенні автономії. Країну Басків, Каталонію та Галіцію визначають як двомовну «історичну національність», що має найяскравіше автономне самоврядування; Наварра як двомовна «зафрахтована спільнота»; Андалусія як «напівісторична національність»; Арагон і Валенсія як «оголошена національність»; Балеарські та Канарські острови як «острівну територію»; Астурія, Кантабрія, Кастилія та Леон як «історична спільнота»; Мурсія, Естремадура, Кастилія-Ла-Манча як «регіон історичної

ідентичності»; Ріоха як «провінція з історичною ідентичністю»; і Мадрид як місто «автономне для національних інтересів» [49].

Країна Басків (Еускаль-Геррія) була класичним випадком «нав'язаної національності меншини» з тих пір, як вона була розділена між Іспанією та Францією у 1620 році. ЕТА (Euskadi Ta Askatasuna/Баскська Батьківщина та Свобода), утворена в 1959 році, незабаром стала войовничою організацією. З 1968 року до припинення вогню у 2011 році понад 800 смертей (майже половина з них – цивільні особи) були пов'язані з ЕТА, а ще тисячі отримали поранення.

Войовничий баскський націоналізм зазнав державних репресій як в Іспанії, так і у Франції, хоча такі репресії, безумовно, зменшились із збільшенням автономних прав, наданих у цьому регіоні меншин центральними урядами – більше в Іспанії, ніж у Франції. Очевидно, що між войовничим баскським націоналізмом та репресіями центральної держави переважає давня подвійність: чим сильніша войовничість, тим сильніше реагування держави, але й навпаки [6]. Одночасно були ув'язнені сотні баскістських націоналістів і сепаратистів. Баскські націоналісти представлені політичними партіями, починаючи від войовничих і закінчуючи поміркованими сепаратистами, які виступають за мирні, демократичні зміни до незалежності, тим самим виступаючи проти не тільки войовничого насильства, а й автономії (проіспанські партії або партії, що виступають за статус-кво, включали Народну партію Ескаді, Соціалістичні партії Країни Басків і Наварри та Союз Прогресу і Демократія/Союзний прогрес і демократія).

У регіоні Басків продовжує існувати дивовижний спектр політичних фракцій – зараз щонайменше 20 активних партій, реформованих коаліцій та організацій. Досі дискутується, чи підтримувати повну незалежність чи автономію; це питання завжди змінювалося, особливо останнім часом із збільшенням автономії.

Іспанський регіон Басків фактично поділений на дві автономні області: відповідно до Статуту автономії Країни Басків, Баскський автономний регіон складається з трьох провінцій: Араба/Алава, Біскайя/Віскайя та Гіпускоа, тоді як Наварра є окремим автономним регіоном, визначеним як «чартерована громада»;

обидва автономні області офіційно двомовні – з баскською та іспанською мовами [48].

Хоча каталонський сепаратизм в Іспанії має довгу історію, останні події чітко проілюстрували центральні державні репресії щодо популістського демократичного руху. Каталонський рух за незалежність виник із широкого каталонського націоналізму ще в 1920-х роках. У 1931 році Каталонська республіка привела до каталонської автономії, яка, тим не менш, була скасована Франко в 1938 році; після його смерті в 1975 році основні політичні зусилля були спрямовані на відновлення цієї автономії, а не незалежності [49]. У 2010 році сучасний рух за незалежність почав набирати обертів, коли Конституційний суд Іспанії встановив, що деякі акти Статуту автономії версії 2006 року були «неконституційними», що призвело до народної демонстрації, яка нараховувала понад мільйон людей. У 2009-2011 роках щонайменше 550 муніципалітетів Каталонії провели символічні референдуми про незалежність, практично всі отримали позитивні голоси (проте з явкою лише 30%). У листопаді 2014 року на референдумі запитували: «Чи хочете ви, щоб Каталонія стала державою, і якщо так, то чи хочете ви, щоб ця держава була незалежною?» Цього разу позитивно відповіли 81% (проте явка була менше половини – 41%) [49]. У відповідь центральний уряд Іспанії визнав референдуми про незалежність незаконними – зокрема, цей останній референдум був визнаний порушенням Конституції Іспанії. Згодом проти лідера каталонського уряду та політиків-сепаратистів були висунуті кримінальні звинувачення. Тим не менш, уряд Каталонії скликав плебісцит щодо незалежності у вересні 2015 року, резолюцію, яка оголошує початок процесу незалежності через «закон про перехід» у листопаді того ж року, в результаті чого прем'єр-міністр Іспанії Маріано Рахой погрожував «використовувати будь-які доступні судові та політичні механізми, що містяться в Конституції та в законах для захисту суверенітету іспанського народу та загальних інтересів Іспанії» [50]. На каталонських виборах у 2015 році партії, що виступають за незалежність, разом набрали 47% голосів [47].

Каталонський парламент погодився розпочати процес незалежності в листопаді. Обійнявши пост президента Каталонії в січні 2016 року, Карлес

Пучдемон (лідер головної сепаратистської партії) відмовився присягнути на вірність королю Іспанії та Конституції Іспанії; більше того, він оголосив, що «обов'язковий референдум» про незалежність буде проведено 1 жовтня 2017 року. Знову центральний уряд Іспанії визнав цей референдум незаконним, недійсним і порушуючим Конституцію та Статути автономії; мерам, які співпрацювали з референдумом, висунули звинувачення; виборчі дільниці були оштрафовані та закриті Громадянською гвардією, яка жорстоко нападала на персонал та прихильників референдуму; Каталонській поліції наказали розійтися; організаторів референдуму заарештовано; Міністрів уряду Каталонії звинуватили у «бунту, заколоті та зловживанні державними коштами», їх ув'язнили та відвезли до суду. Антинезалежні партії закликали не брати участь у цьому референдумі; 43% проголосували, з яких 90% були «за» [47]. На основі цього результату каталонський парламент закликав до одностороннього проголошення незалежності. Разом сепаратистські партії – підтримані щонайменше шістьма іншими меншими партіями, молодіжними рухами, економічними організаціями та «мозковими центрами» – не були більшість (47,5%). «Середня позиція», яка, як правило, виступала за автономію без повної незалежності, займали більш помірковані партії (Соціалістична партія, набравши 13,9%, виступала за реформу Конституції Іспанії для кращого влаштування Каталонії, тоді як «Подемос», національна іспанська партія, підтримувала юридично визнаний референдум). Решта 29,6% явно виступали проти незалежності та виступали за статус-кво [51].

Одразу після цього останнього референдуму центральний уряд Іспанії закрив каталонський парламент і взяв на себе більшість адміністративних функцій Женералітату (уряду Каталонії). Педро Санчес, соціаліст, змінив консерватора Маріано Рахоя (з Народної партії – не дуже популярної в Каталонії) на посаді прем'єр-міністра, будучи обраним не в останню чергу завдяки підтримці каталонських націоналістів. Новий національний уряд шукає «політичного рішення», а не репресій, і кілька міністрів хотіли б, щоб суд звільнив каталонських політичних в'язнів [47]. Кім Торра, який змінив Пучдемона, стверджує, що «буде каталонську республіку»; він поставив Санчесу місячний ультиматум, щоб він

погодився на проведення ще одного референдуму, інакше каталонська підтримка націонал-соціалістів може бути відкликана [45]. Проте каталонські націоналістичні рухи з більш ніж двома мільйонами прихильників, як і баски, ще більше розділилися між сепаратистами, які домагаються громадянської непокори, і тими, хто виступає за подальші реформи автономії.

Італія. Мовні або культурні меншини були визнані в Конституції Італії 1948 року, а також у законі 1999 року, в якому були визначені засоби захисту та заохочення (у державному управлінні, освіті та ЗМІ) інтересів меншин; права меншин мали застосовуватися скрізь, де на це заявляла принаймні одна третина електорату. Отже, крім Південного Тіролю, Аости та Фріулі, регіони, що мають автономію, інші територіальні меншини, де регіони чи громади отримують певний ступінь визнання, є Вальзер (чиїм унікальним діалектом німецької мови, який вони називають «Walser Titsch», розмовляють приблизно в 63 громадах у чотирьох країнах – Швейцарії, Італії, Ліхтенштейні та Австрії – тому регіональна автономія не є практичною), та інші німецькомовні діалектомовні громади, що становлять ізольовані «мовні острови», ладіни, словенці на словенському кордоні, розрізнені албанські та грецькі громади та хорватська громада на півдні і Альгеро на Сардинії (де досі розмовляють каталонською) [12].

Австрійський регіон Південний Тіроль був обіцяний Італії Лондонським договором 1915 року під час Першої світової війни, намагаючись забезпечити вірність Італії; із закінченням війни регіон був окупований Італією в листопаді 1918 року, а потім офіційно анексований наступного року. У 1926 році переважно німецькомовна провінція Бозен була об'єднана з майже повністю італійською провінцією Тренто в регіон Венеція Трідентина, таким чином забезпечивши італійську більшість [8]. З піднесенням фашизму Південний Тіроль піддавався жорсткій італізації (заборона використання німецької мови на державній службі та в управлінні, назви місцевостей змінені з німецьких на італійські, освіта дозволена лише в італійській мові, німецькі газети піддалися жорсткій цензурі – за винятком фашистський *Alpenzeitung*, і італійське поселення заохочувалося – особливо в двох найбільших містах Бозен та Меран. З початком Другої світової війни Південно-

Тірольська опційна угода між нацистською Німеччиною (яка анексувала Австрію в 1938 році) і фашистською Італією передбачала, що німецьке населення Південного Тіролю може емігрувати (деякі фактично використовувалися для гітлерівського «drang nach Osten», згідно з яким етнічних німців заохочували переселитися на завойовані східні землі) або залишитися (за умови, що вони відмовляться від своєї австрійсько-німецькою ідентичності, мови та культури) [12]. Регіон був окупований німецькими військами та владою в 1943 році, коли Італія перейшла на бік союзників. Тим не менш, після війни, відповідно до угоди Грубера-де Гаспері про Південний Тіроль у вересні 1946 року, був створений автономний регіон Трентіно-Альто-Адідже, що знову забезпечило італійську більшість, хоча тепер німецька мова була дозволена.

Наприкінці 1950-х – початку 1960-х років Комітет звільнення Південного Тіролю почав бомбардувати італійську державну інфраструктуру та знищувати фашистські пам'ятники, а пізніше атакувати італійські сили безпеки. У 1960 році «Südtirolfrage» стало ще більшою міжнародною проблемою, коли її передали до Організації Об'єднаних Націй. Відтоді політизація Південного Тіролю була більш помірною з відмовою від терористичних дій; Ейн-Тіроль продовжував наполягати на австрійському іредентизму з кінця 70-х до середини 80-х, але кількість ключових публічних проявів поступово зменшувалася. Південно-Тірольська свобода приєдналася до ЕФА у 2008 році, коли Союз Південного Тіролю був виключений [50].

Ладінська меншість вписується в автономію, оскільки дві з п'яти традиційних ладінських долин розташовані в Південному Тіролі. Там ладин використовується в шкільній системі, державному управлінні, географічних назвах і вуличних вивісках, понад 20 000 жителів розмовляють ладінською мовою як рідною мовою; у трьох комунах Валь-Гердейна 84-92% розмовляють ладінською мовою, як і 90-98% у чотирьох комунах Валь-Бадії. У Трентіно ладин має захищений статус відповідно до Закону про стандарти захисту історичних мовних меншин (1999); є близько 19 000 людей, які розмовляють ладінською мовою, що становить 83% у Валь-де-Фашія і 77-88% у семи комунах. Таким чином, національним і провінційним законодавством

визнається ладинська меншість як у Південному Тіролі, так і в Трентіно, тоді як у провінції Беллуно (колишня частина Південного Тіролю до італійської анексії) ладіни, яких налічується лише близько 2000, мають мало визнаних прав; вони становлять незначну більшість (51-54%) лише у двох комунах і лише 15% у головному місті регіону Кортіні [19]. Довгий час існує рух за об'єднання ладинів в межах окремого автономного регіону (запропонований Union Autonomista Ladins – «прогресивно-центристська» партія, заснована у 1983 році – та Fassa Association). Хоча ладіни найбільш захищені в автономному регіоні Південний Тіроль, вони складають менше 5% цього регіону.

Хоча Італія підписала Європейську хартію регіональних мов або мов меншин у 1991 році, вона затримала ратифікацію. Інші автономні регіони мають рухи, спрямовані на збільшення їхнього самоврядування: у Фріулі, традиційній території рето-романської меншини; у Трієсті; і на Сардинії [24]. Валле ді Аоста – переважно франко-провансальський діалект – тепер виглядає відносно задоволеним своїм двомовним автономним статусом; рух із цікавою назвою *Autonomy Liberty Participation Ecology* став спостерігачем EFA у 2007 році та членом у 2011 році.

У сучасній Італії, окрім регіонів, які вже мають певну міру офіційного визнання, є кілька регіонів, які прагнуть досягти самоврядування, якщо не фактичної незалежності: у Ломбардії та Північній Італії; у Венето (ідея «Венеціанської республіки», підтримувана різними рухами); в Лігурії («Лігурійська республіка», яку виступають Лігурійський рух за незалежність); на Сицилії (Рух за незалежність Сицилії); в Емілії-Романьї (Еміліанський вільний альянс); у Меццоджорно; і на території словенської меншини вздовж кордону Словенії (представлений Словенським Союзом, який приєднався до EFA у 1991 році).

2.2. Сепаратизм у Великій Британії та можливі наслідки для ЄС

Сецесія довгий час загрожувала розпадом Сполученому Королівству, спочатку створеного в 1801 році як Сполучене Королівство Великої Британії та Ірландії. В 1997 році була прийнята спроба надати більше самоврядування чотирьом

державним утворенням, що входять до Великобританії, але сепаратизм продовжує набирати сили [22].

Більша частина Ірландії здобула незалежність у 1922 році як Республіка Ірландія, залишивши у складі Великобританії лише Північну Ірландію (зокрема шість з дев'яти округів Ольстера). Тривале громадське насильство в Північній Ірландії завершилося «неприємністю» – фактичною громадянською війною між пробританськими юніоністами та республіканськими націоналістами – протягом 1960-1980-х років, що в кінцевому підсумку призвело до посилення самоврядування Північної Ірландії з 1988 по 1999 рр. Католицький націоналістичний рух Об'єднаної Ірландії, який виступає за об'єднання з Республікою, підтримувався насамперед Шінн Фейн і Соціал-демократичною та лейбористською партією, а також широким спектром інших войовничих або демократичних партій, кадрів і організацій (включаючи Ірландську республіканську армію (ІРА) [17]. Їм протистояли переважно протестантські партії, які виступають за збереження союзу з Великобританією (наприклад, британська юніоністська, ольстерська юніоністська, демократична юніоністська, британська ольстерська демократична, незалежна юніоністська, протестантська юніоністська, прогресивна юніоністська партія та консервативна юніоністська партія Північної Ірландії, а також такі угруповання бойовиків, як-от Ольстерська оборонна організація, «Прово» та «Помаранчеві»).

500-кілометровий кордон між Республікою Ірландія та Північною Ірландією був відкритий у 1993 році, остаточно оформлений в Угоді Страсної п'ятниці 1998 року, яка фактично покінчила з «неприємністю», а потім посилена в 2011 році Спільною заявою щодо співробітництва щодо заходів із забезпечення зовнішньої спільної зони подорожей. Проте Brexit – вихід Великобританії з ЄС – знову викликав необхідність «твердого кордону» і розпалив пристрасті [24].

Шотландія офіційно приєдналася до Англії в 1707 році, задовго до створення Великобританії. Деволюція відновила повноваження шотландського уряду, але недостатньо, на думку сепаратистської Шотландської національної партії, заснованої в 1934 році (член ЕФА з 1989 року). Протягом останніх кількох десятиліть ШНП безперервно наростала: сьогодні це друга за чисельністю політична

партія у всій Великобританії (після лейбористів, випереджаючи консерваторів) і третя за кількістю місць у Палаті громад у Британський парламент (займає 35 з 59 шотландських місць), а до 1999 р. більшість шотландського парламенту (формував уряд меншості в 2007 р. і більшість у 2011 р.). У вересні 2014 року відбувся референдум про незалежність; близько половини електорату (45% або понад 1,6 мільйона виборців) відповіли позитивно, але їх трохи переважали ті, хто не хоче повної незалежності, поки що [25].

Тим часом майже дві третини шотландських виборців висловили своє неприйняття виходом Великої Британії з ЄС. Значна більшість шотландських виборців виступає проти виходу з ЄС. У межах Шотландії існують сепаратистські угруповання на Зовнішніх островах: ШНП підтримує автономію для Зовнішніх Гебридів; а на Шетландських і Оркнейських островах, що перебувають під впливом скандинавів, ліберальні демократи підтримують автономію, в той час як є деякі жителі Шетландських островів, які навіть виступають за об'єднання з Норвегією [4].

Уельс був фактично анексований Англією ще в 1535-42 роках. Закон про уряд Уельсу 1998 року передав певні повноваження виконавчої та законодавчої влади Національній асамблеї Уельсу, додатково розширений в Законі про уряд Уельсу в 2006 році. Націоналістична партія Plaid Cymru, заснована в 1925 році (член ЕФА з 1983 року), наразі перебуває у відносно слабкому становищі: лише одне з чотирьох місць виконавчої влади, чотири з 40 членів парламенту та 11 із 60 додаткових членів уряду Уельсу та лише троє з 40 валлійських депутатів у Лондоні є членами Plaid Cymru [6]. Окрім Plaid Cymru, ряд інших партій і рухів також підтримали валлійський націоналізм. Крім того, в Англії, крім Партії незалежності Великобританії (самозваної Англійської народно-визвольної армії), існує безліч досить незрозумілих або езотеричних войовничих і сепаратистських груп: у Корнуоллі (Республіканська армія Корнуолла, менш войовнича Корнуолльська націоналістична партія, Мебіон Кернов – який приєднався до ЕФА у 2002 році, Кельтська ліга, Конституційний з'їзд Корнуолла, Відроджений парламент Корнуолла, Tug Gwyr Gweryn тощо); в Уессексі (Уессекські регіоналісти, Партія

Уессекса та Конституційна конвенція Вессекса); в Йоркширі (Йоркширська партія, яка приєдналася до ЕФА у 2015 році).

Острів Мен – це залежна територія корони, яка самостійно керується парламентом Тінвальда. Майже вимерла кельтська мова на острові була введена в початкові школи в 1992 році і визнана в 2001 році автохтонною регіональною мовою відповідно до Європейської хартії регіональних мов або мов меншин [56].

Нормандські острови біля узбережжя Франції складаються з двох самоврядних коронних територій – Гернсі та Джерсі, історичних залишків герцогства Нормандія, контролюваного Великобританією в X столітті; ці території не в межах Великобританії. Чотири норманські діалекти переважали до дев'ятнадцятого століття, але невдовзі були значною мірою замінені англійською та збереглися переважно в топонімах.

2.3. Сепаратистські рухи на Балканах та Кіпрі

Балкани. Після розпаду Югославії (спочатку засноване як Королівство сербів, хорватів і словенців у 1918 році, потім стало Королівством Югославія в 1929 році, Федеративною Народною Республікою Югославією в 1945 році і Соціалістичною Федеративною Республікою Югославія в 1963 році) в 1991-1992 роках багато різноманітних етнічних меншин опинилися в межах відтворених національних держав, які раніше мали статус республіки в межах федерації – звідси їх турбота про збереження автономного статусу. Протягом 1980-х років офіційні тексти розрізняли «конституційні народи держави» («державні творні народи»), «нації» («народи») та «національні меншини» («народності») [50].

У межах Словенії двома офіційно визнаними меншинними районами є угорці в Прекмужі та колишні італійські громади поблизу Трієста та в Істрії (яка переважно належить Хорватії); Словенська партія Істрія приєдналася до ЕФА як спостерігач у 2013 році.

Хорватія аналогічним чином проголосила свою незалежність у 1991 році. Сепаратистська Республіка Сербська Країна була проголошена в 1995 році; у

відповідь це призвело до скорочення сербських місць у Соборі (нижній палаті парламенту). Іншою потенційною хорватською автономною територією могла б бути Баранья, де є значна сербська та угорська меншини. У межах Сербії, Воєводської області, переважно угорської, але з надзвичайно різноманітним населенням, включаючи сербів, хорватів, русинів, німців, чехів, словаків і ромів, збереглася автономія [23]. Запропоновано незалежну Республіку Воєводина (за підтримки Ліги соціал-демократів Воєводини) та Угорський автономний край (підтриманий коаліцією Альянсу воєводських угорців, Демократична партія воєводських угорців та Демократичне товариство воєводських угорців); Ліга соціал-демократів Воєводини стала спостерігачем від ЕФА у 2016 році.

Боснійці-мусульмани району Санджак поблизу Чорногорії прагнули до автономії (через Боснійську демократичну партію Санджаку, «Список за Санджак», Партію демократичних дій Санджаку та Ісламську громаду Сербії) [24].

Косово боролось за свою незалежність від Сербії в 1998-99 роках, а після того, як тимчасова адміністрація ООН в односторонньому порядку проголосила Республіку Косово в 2008 році, яку визнала більшість членів ООН; все ж серби, які залишаються переважно на півночі Косова, продовжують об'єднуватися з Сербією, тоді як етнічні албанці в Косово можуть виявляти зацікавленість у возз'єднанні з Албанією.

Після проголошення незалежності в 1991 році Македонія була названа Колишньою югославською Республікою Македонія в 1993 році (щоб заспокоїти Грецію, яка має свій власний історичний регіон Македонія), тоді прем'єр-міністр запропонував перейменувати Республіку у Північну Македонію (рішення набуло чинності у 2019 році, однак референдум у вересні 2018 року забезпечив трохи більше третини народних голосів за цю зміну. В жовтні 2018 року це рішення було розглянуто. Зміни вимагала Греція як умова для схвалення вступу до НАТО та ЄС) [27]. Північна Македонія представляє об'єднує велику кількість меншин, оскільки історичний регіон Великої Македонії простягається від колишньої Югославії до Греції та Болгарії. Щоб ще більше ускладнити ситуацію, бойовики значної албанської меншини в Македонії розпалили повстання в 2001 році, а тепер

пропонують свою власну Республіку Іліріда. Македонія офіційно визнала в конституційних поправках шість меншин: албанців, турків, влахів, сербів, ромів і боснійців [24].

Грецька меншина на півдні Албанії прагне автономного статусу, якщо не союзу з сусідньою Грецією (через Омонію та партію «Єдність за права людини»). Албанський уряд визнає греків і чорногорців «національними меншинами», влахів і ромів «мовними меншинами», але не македонців. А в Греції, через давнє македонське питання (що передбачає уявну загрозу іредентизму), уряд, в інтересах «неподільності нації», не визнає меншини; більше того, він розглядає македонців просто як греків (македонців у Греції представляє Rainbow в ЕФА з 1999 року) [28]. І все ж таки є меншини: розрізнена власька меншість (розмовляє арумунською, пов'язана з румунською) може подумати про створення автономного регіону в межах Епіру, і є вцілілі громади албанців, турків (представлені Партією дружби, рівності та миру, як спостерігач в ЕФА з 2015 році), помаків та болгар, незважаючи на тривалу історію обміну населенням (тобто «етнічні чистки», особливо протягом 1920-х років). Болгарський уряд схильний вважати македонців просто болгарами; партія ВРМО (Внутрішня македонська революційна організація) вважає всіх македонців – навіть тих, хто проживає в Греції та Македонії – по суті болгарами.

Болгарія знехтувала можливістю створення автономного регіону для своїх турків і помаків (болгаромовних мусульман) на півдні (хоча турки, як правило, розсіяні по всій Болгарії). Насправді, болгарський уряд демонструє рішучу опозицію визнанню меншин – що чітко не міститься в конституції, проте було певне визнання в «національній раді з демографічних та етнічних питань» [24].

У Румунії ускладнюється питання регіональної автономії меншин. Територіальна автономія вже давно пропонувалась для Трансільванії (приєднаної в 1919 році Румунією від Угорщини, відновленої Угорщиною в 1941 році, потім знову Румунією в 1945 році), де зосереджені угорці та секелі. До політичних партій і рухів входили: Демократичний союз угорців Румунії (який спільно вимагав автономії Угорщини з 1993 року), Громадянська партія Угорщини (яка погодилася співпрацювати з Демократичним союзом для спільної підтримки автономії

Угорщини), Угорська народна партія Трансільванії (яка запропонувала самоврядування у формі трансільванського парламенту та автономної держави) та Угорської національної ради Трансільванії, Національної ради Шехлера (що виступає за автономію землі Секелі), а також організації, що сприяють регіоналізації Румунії [18]. У дельті Дунаю також є липовенська меншина старообрядців. На національному рівні ромів особливо багато, але вони не зосереджені, тому, як правило, не мають права на будь-яку територіальну автономію. У минулому Румунія мала іредентистські амбіції щодо Молдавії (яку вона анексувала в 1918-1945 роках).

Кіпр. Питання ідентичності на Кіпрі є досить складним. Острів постійно зазнавав культурних потрясінь від Римської імперії до Візантії, від венеціанців до лузіньян та від Османської до Британської колоніальної імперій. Нинішні окупанти турки і греки-кіпріоти також отримали свою частку цього впливу. Враховуючи ці впливи, ми вважаємо, що дискусія про те, «хто був тут перший» не має значення. Більш актуальним питанням є те, як кіпріоти себе ідентифікують. Є люди, які вважають себе насамперед кіпріотами, які розмовляють різними мовами або належать до іншої релігійної конфесії [57]. З обох сторін також є значне населення, яке вважає себе нащадками своїх відповідних «материнських земель» Туреччини та Греції. Іншими словами, ці люди вважають себе «турками/греками, які живуть на Кіпрі», і віддають перевагу етнічному елементу своєї ідентичності. Ця відмінність стала ключовим елементом початку міжобщинного конфлікту та розпаду Республіки Кіпр (РК) протягом 1960-х років.

Коріння греків-кіпріотів, ймовірно, можна простежити до грецьких поселенців ахейців та мікейців бл. 1500 рік до нашої ери. Коли Османська імперія завоювала острів, православна церква вітала релігійну гнучкість, яку пропонували нові правителі. Відносини зіпсувалися, коли в 1821 році почалася війна за незалежність Греції проти османського панування, і, підозрюючи наміри Кіпрської церкви, османський губернатор вбив архієпископа і трьох єпископів, за яким послідувала «загальна різанина». Це, ймовірно, можна вважати початком розвитку грецького націоналізму на острові. На той час, коли Британія відібрала острів від османів у 1878 році, серед більшості греків-кіпріотів грецький націоналізм був уже сильний, і

вони агітували стати частиною Греції (єнозис, тобто союз з Грецією). Після прибуття на острів у 1878 році першого британського губернатора його привітав єпископ Кітїон такими словами: «Ми приймаємо зміну уряду, оскільки ми віримо, що Велика Британія допоможе Кіпру».

Ще однією ознакою сильної національної свідомості вже в 1880 році були кіпріоти-греки, які залишили острів воювати за Грецію проти турків, хоча номінально вони все ще були підданими Османської імперії. Зрештою, коли британські інтереси не відповідали цим бажанням, греки-кіпріоти обернулися б проти колоніальної влади [45].

Розвиток ідентичності турків-кіпріотів є менш простим. Важливо відзначити, що турки-кіпріоти, які були нащадками турків-мусульман, які прибули на острів після захоплення османами в 1571 році з Південної Анатолії, були розкидані навколо острова, а не зосереджені в географічній зоні. За оцінками, близько 46 000 турків-мусульман були змушені мігрувати на Кіпр протягом 300 років (1571–1878) османського панування. Незважаючи на їхнє співіснування на одному острові, дві громади греко-православних і турків-мусульман насправді ніколи не змішувалися. Це також випадок, що багато немусульман навернули в іслам, щоб уникнути сплати високих податків, як частина османських правил. Є також приклади того, що ці дві громади були об'єднані в повстаннях проти османських правителів на острові. Подібні спільні повстання профспілок проти влади також відбувалися під час британського правління. Проте в наступні роки націоналістичні принципи відкинули спільні інтереси. Стверджується, що «комунальний та інституційний поділ був встановленим фактом ще до британської окупації» [1].

Коли прибули британці, громаду кіпрських мусульман втішало те, що Османська імперія все ще була законним власником або сувереном острова, і угода була лише тимчасовою. Ситуація ускладнилася, коли почалася Перша світова війна, і британці та османи опинилися в боротьбі на протилежних сторонах. Це призвело до анексії острова першими в 1914 році. За іронією долі, це було сприйнято елітою кіпрських турків, оскільки альтернативною ідеєю, яка висувалася в той час, було захоплення острова греками. Справді, у 1915 році британці запропонували острів

грецькому уряду, щоб спонукати їх приєднатися до війни на їхньому боці, але, на щастя для кіпріотів-турків, уряд Греції відхилив це [3]. Проте цієї пропозиції було достатньо, щоб підвищити очікування греків-кіпріотів щодо перспектив Еносісу після війни, і коли цього не здійснилося, агітація кіпріотів-греків за Еносіс набрала обертів у 1920-х роках.

Мусульманська громада Кіпру опинилася в безвихідному стані, коли Османська імперія була змушена поступитися управлінням островом Британській імперії в 1878 році перед обличчям зростаючої російської загрози. Згідно з першим переписом населення, проведеним під британським правлінням у 1881 році, мусульманське населення становило лише 24,4% населення острова, тоді як грецько-православне населення становило 73,9%. Британське правління означало, що ТК втратили свої політичні, юридичні та економічні привілеї, які до того часу були членами правлячої групи в османській системі проса. Оскільки до 1920-х років не існувало цілісного турецького націоналізму та сучасної турецької держави, у цей момент не було підстав для розвитку турецького націоналізму серед кіпріотів-мусульман, але вони добре знали, чого хочуть [7]. Як сказав Атталідес, вони «були проти енозису з Грецькою християнською державою, але не мали іншої батьківщини, крім Османської імперії чи світу ісламу. Також не було підрозділів, здатних розвивати націоналістичні настрої». Тому зниження рейтингу британцями не призвело до обурення; єдиний варіант, який у них був – бути лояльним до британської адміністрації, і вони так і зробили.

Іншим критичним поворотним моментом для розвитку ідентичності турків-кіпріотів став 1923 рік. З одного боку, відчуття покинутості серед турків-кіпріотів стало ще більш відчутним після підписання Лозаннського договору 1923 року, коли турецький уряд визнав британський суверенітет над островом і залишивши громаду кіпрських турків на призволяще. Це змусило деяких турків-кіпріотів залишити острів і переїхати до Туреччини, але багато хто повернувся через кілька років [8]. Британці також виступали за те, щоб вони залишилися, хоча дали їм можливість піти, включивши положення в Лозаннський договір, оскільки вони вважали присутність кіпріотів-турків противагою кіпріотам-грекам та їхнім вимогам щодо

Еносісу. З іншого боку, створення Турецької Республіки в тому ж році стало рятівним колом для турків-кіпріотів. У цей період глибокої незахищеності поява сучасної Туреччини та особистий культ Мустафи Кемалю Ататюрка були основними джерелами національної гордості турків-кіпріотів.

Турецький націоналізм продовжував процвітати протягом 1930-х років. По-перше, після повстання греків-кіпріотів у 1931 році проти британського правління, яке очолювали агітатори Еносісу, британці призупинили дію Конституції та стали більш репресивними. Незважаючи на те, що турки-кіпріоти також підпорядковувалися таким самим суворим правилам, це була гарна новина для них, оскільки це також призвело до «зменшення громадської агітації за Еносіс [10]. Пізніше, напередодні Другої світової війни, британці повільно усвідомлювали, що турецький націоналізм серед турків-кіпріотів не обов'язково був поганим для них, і це призвело до примирення англо-турецьких інтересів на Кіпрі.

Останній поштовх до географічного поділу стався влітку 1974 року. Військова хунта в Греції організувала державний переворот 15 липня 1974 року, щоб повалити президента Кіпру. Це дало уряду Туреччини привід реалізувати своє право як гаранта РК на втручання 20 липня 1974 року. ТК називали інтервенцію «Операцією миру», а ГК називали її «окупацією». Ця подія, засуджена міжнародною спільнотою, поклала початок постійному поділу острова і змусила майже 200 000 людей з обох сторін переселитися. У результаті вперше з турецької сторони була забезпечена географічна основа для федерації. Незабаром, у 1977 році, з Угодою високого рівня, укладеною Макаріосом і Денктасом, федерація стала параметром ООН для вирішення кіпрської проблеми. Це було підтверджено в 1979 році іншою Угодою високого рівня між наступником Макаріоса Кіпріону та Денктасом [16].

Коли турки втрутилися відбулося в 1974 році, це був новий початок для всіх. На півдні націоналісти ГК звинувачують Туреччину у «вторгненні» на острів, і вважають за краще продовжувати керувати Республікою самостійно, замість того, щоб досягти компромісного рішення на основі двообщинної, двозональної федерації. На півночі, з іншого боку, ТК стверджують, що Туреччина діяла відповідно до свого законного права як гарант припинення етнічного конфлікту на

острові, але водночас ігнорувала той факт, що турецька армія не лише залишилася, а й Туреччина розпочала зміну демографії північної частини острова. У певному сенсі обидва табори досягли того, про що мріяли: греки-кіпріоти, державу, яку їм не потрібно було ділити з кипріотами-турками, і турки-кіпріоти, відокремлення.

Єдина річ, яка могла б виправдати та забезпечити громадську підтримку сепаратистського руху, це фінансове багатство та безпека. Згідно з офіційною статистикою, ВВП на душу населення у 2017 році становив 14 187 доларів США, що, згідно з класифікацією Світового банку, класифікує її як країну з високим рівнем доходу [17]. Навіть якщо достовірність офіційної статистики викликає сумніви, кожен, хто відвідує Кіпр, може легко зрозуміти, що багатство не проблема. Те ж саме не можна сказати про економічний розвиток, який включає якісні заходи у сфері охорони здоров'я, освіти, інфраструктури, навколишнього середовища та комунальних послуг.

Після поділу острова та примусового переміщення греків-кіпріотів з півночі в 1974 році турки-кіпріоти успадкували значні «воєнні трофеї». Це включало велику кількість сільськогосподарських угідь, заводів і туристичних об'єктів, а також житлових районів. Після інтервенції 150 000-180 000 греків-кіпріотів і 60 000 турків-кіпріотів були переселені зі своїх домівок і були змушені знайти притулок на відповідних сторонах острова. Вважається, що загальна площа землі, яка належала грекам-кіпріотам на півночі та туркам-кіпріотам на півдні, відповідно, становить 1 228 838 денюмів та 679 057 донюмів [26]. З огляду на таку нерівність у цифрах, переселення турків-кіпріотів (або внутрішньо переміщених осіб) на Півночі мало бути дуже гладким, але досі є деякі люди, які ніколи не претендували на компенсацію за землі, які вони залишили на південній стороні. Близько 68% загальної місткості туристичних місць також перебували під контролем ТК у період після 1974 року (хоча половина з них залишилася у районі Вароші, який до цього дня так і не був відкритий для громадського користування). Більшість із цих закладів були віддані під контроль напівдержавного підприємства, яке погано керувалося та нині ліквідовано.

Сільське господарство було важливою частиною економіки Кіпру, і значну частину цього становив експорт цитрусових. Більшість цитрусових гаїв перебували в регіоні, який переважно належав грекам-кіпріотам, які були змушені покинути їх у 1974 році. Ці території були або виділені іммігрантам з півдня, або передані під контроль іншого напівдержавного підприємства, яке управлялося дуже погано. Нарешті, виробничий сектор, який в основному належить грекам-кіпріотам, також передав багато невеликих майстерень під контроль ТК, але цей сектор зник у середині 1990-х років. Все це можна було використати для того, щоб прискорити економіку обох частин острова, але замість цього уряд ТК вирішили триматися принципів політичного клієнтелізму [34].

Нарешті, наприкінці 1990-х і на початку нового тисячоліття відбулися дві банківські кризи, які викликали невдоволення суспільства. Багато банків з'явилися на Північному Кіпрі протягом 1990-х років з дуже мінімальними вимогами до капіталу та регулюванням. Деякі з них були не що інше, як прикриттям для відмивання грошей, але вони пропонували високі відсотки, які спонукали населення вкладати свої заощадження. В основному через банківську кризу в Туреччині (після девальвації турецької ліри) і без того крихкий банківський сектор Північного Кіпру також впав, і 18% депозитів у банках було втрачено, а більше 10 банків оголосили про банкрутство [34]. ТК не мали засобів для компенсації втрат вкладників. Туреччина знову втрутилася, але підтримка прийшла з умовами у вигляді втручання у внутрішню політику. Туреччина також використала цим як можливість змусити уряд ТК взяти деякі фіскальні заходи. Втручання Туреччини у внутрішню політику та нездатність місцевої влади виплатити втрачені депозити викликали соціальні заворушення, і було організовано кілька масових демонстрацій проти статус-кво. Усі роки клієнталізму, корупції та безгосподарності створили економічно нестабільну й залежну державу, що викликало у її людей сумніви в легітимності самого її існування [36].

Період після 1974 року був шансом для керівництва ТК створити стійку, якщо не визнану на міжнародному рівні, організацію, але їм це не вдалося. Економіка Півночі могла розвиватися в основному за рахунок активів, залишених греками-

кіпріотами, турецької допомоги та невеликого, урбанізованого, освіченого населення. На жаль, завадили цьому досягненню як внутрішні, так і міжнародні події. Ймовірно також, що дехто з керівництва ТК був би не проти створити невдалу державу, щоб потім виправдати повну тюркізацію Півночі. Це повністю мало негативний результат, оскільки громадськість не схвалювала результат, а також зростала тривога щодо економічного та політичного майбутнього Півночі. Коли з'явилася можливість, яка могла б усунути ці занепокоєння, ідея поділу потрапила під пильну увагу.

2.4. Сепаратистські рухи Північної Європи

Прибалтика. Трьом балтійським країнам – Естонії, Латвії та Литві – доводиться мати справу не тільки з неспокійними російськими меншинами (зараз вони становлять приблизно 24% в Естонії, 28% у Латвії та принаймні 5% у Литві), а також рядом інших етнічних меншин, чия схильність може бути спрямована на досягнення принаймні частки автономного статусу: сето, невелика меншина, що знаходиться на межі Естонії та Росії, які є православними за віросповіданням і розмовляють фінською мовою, близькою до естонської (вони офіційно охороняються в Псковській області з російської сторони, де їх зараз налічується лише близько 500, порівняно з приблизно 6000 в Естонії); ліви або лівонці, майже вимерла меншість (але зараз переживає культурне відродження) у Латвії, яка розмовляє фінським діалектом; близько 115 000 старообрядців у всіх трьох країнах Балтії; а також білоруси та поляки в Литві [50].

Скандинавія. Саамі (лапп) поділено між Норвегією, Швецією, Фінляндією та Росією, тож є класичним випадком «нав'язаної національності меншини». Отримавши помірний ступінь автономії в трьох скандинавських країнах, у кожній із яких є саамський парламент, саамі в Росії не мають такого визнання. Занепокоєння саамів, як і раніше, полягають у вільному проїзді традиційних оленярів через міжнародні кордони, блокуванні видобутку корисних копалин та інших «розробок», які вони не бачать у своїх інтересах, а також підтримці мови та культури саамів [56].

Ісландія, яка отримала автономний статус у 1918 році, здобула незалежність від Данії в 1944 році. В останні роки Данії довелося ефективно боротися з трьома сепаратистськими рухами. Гренландія (де інуїти становлять 88% населення) невпинно рухається через самоврядування до незалежності. Принаймні одна політична фракція, інуїти Атакатігіт («громада людей») підтримала б повну незалежність, а не просто автономію. Так само, Фарерські острови, володіння Данії (де 85% говорять фарерською мовою, яка, як і ісландська, більш близька до старонорвежської, ніж датська), наразі мають п'ять політичних партій (Республіканська партія, Прогрес, Народна партія, Центральна Партія та Партія самоврядування), які виступають за незалежність від Данії [16]. А острів Борнхольм у Балтиці був запропонований як автономний регіон *Bornholms Selvstyreparti* (партія Борнхольмського самоврядування).

Гренландія. 2021 рік є міжнародним роком кількох багатосторонніх спільних зусиль, і початок десятиліття вважається критичним для привернення уваги до прогресу, який ще належить досягти на різних соціальних та економічних фронтах. Це рік ліквідації дитячої праці. Це також рік, коли розпочинається Міжнародне десятиліття науки про океан для сталого розвитку ООН (2021–2030). В обох аспектах це рік, який рекламують міжнародні організації та форуми для об'єднання держав і суспільств у вирішенні проблем. Проте це також рік, який відображає стійкість колоніальних структур. У 2021 році виповнюється 300 років колоніального панування Данії над Гренландією [43].

300-річний ювілей значною мірою фігурує у внутрішній гренландській політичній риториці та сепаратистських рухах. У 2008 році учасники кампанії за незалежність Гренландії запропонували цей рік як потенційну дату незалежності. Ана Андраде, аналітик відділу розвідки *Economist* з регіональним досвідом у Данії та євроні, стверджує, що «незалежність завжди була темою, яка повторюється в політиці Гренландії. Тим не менш, головне питання, що обговорюється, полягає не в тому, чи потрібно прагнути до незалежності, а в тому, наскільки швидко і на яких умовах» [41].

Проте члени міжнародного співтовариства та державні інститути часто не визнають значення цього 300-річного ювілею, а також політичної незалежності, яка була здобута до цього моменту. Наприклад, у 2019 році президент США Трамп висловив зацікавленість у «купівлі» Гренландії. Його бажання було озвучено на кількох брифінгах та зустрічах у Білому домі, перш ніж поділитися цією ідеєю з міжнародною спільнотою перед поїздкою до Данії. Прем'єр-міністр Данії Метте Фредеріксен відповіла, що «Гренландія не продається».

Зусилля США купити Гренландію не є новим: у 1867 році держсекретар Вільям Сьюард виявив зацікавленість у купівлі острова. Президент Гаррі Трумен ухилявся від питань про його прагнення до контролю та американської територіальної власності в регіоні, в той час як Сполучені Штати намагалися купити Гренландію в 1946 році.

Але те, що відрізняє ці останні «зусилля», так це високий рівень самоуправління Гренландії, коли Трамп направляє свої звернення до влади Данії. Гренландський менталітет полягає в тому, що така підтримка з боку президента Сполучених Штатів є закликком до політичної організації, де великі держави можуть купувати та продавати колонії. Проте, незважаючи на самоуправління внутрішньої політичної системи Гренландії та уявлення, висловлені данськими політиками, Гренландія не є незалежною державою [41].

Рухи за незалежність Гренландії, як соціальні, так і політичні, мають довгу історію, але лише протягом останніх 70 років сепаратизм почав проявлятися як політична амбіція основних політичних партій. Партії закріплюють різноманітні погляди на незалежність, як показано трьома домінуючими партіями: Атасут, який виступає проти самоуправління Гренландії; Nunatta Qitornai, яка виступає за швидкий перехід до незалежності; та Сіумут, який виступає за поступовий підхід до незалежності.

Станом на 2019 рік населення Гренландії становить приблизно 57 000 осіб, що складається з близько 18 000 корінних народів. Рухи за незалежність значною мірою виростили з політичних теорій корінного самовизначення [26]. Риторика містить такі аргументи, як Справа з сепаратистськими діалогами, які дуже залежать від

контексту, спираючись на культурний досвід та історію, а також на соціально-етнічні травми та ностальгію за майбутнім.

З 1979 року Гренландія була розташована в рамках домовленості про самоуправління з Данією. Це давало Гренландії обмежену автономію. Внутрішні операції перейшли до власного законодавчого органу. Тим часом парламент Данії зберігав повний контроль над зовнішньою політикою, безпекою та природними ресурсами. У той же час главою держави Гренландії залишалася королева Данії Маргрете II. У 1985 році Гренландія вийшла з Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) на практиці свого внутрішнього правління [26]. У 2008 році виборці Гренландії схвалили референдум про самоврядування, який був реалізований у 2009 році. Уряд Гренландії взяв на себе відповідальність за самоврядування судових справ, поліції та природних ресурсів, тоді як гренландці були визнані окремим народом відповідно до міжнародного права. Однак Данія зберегла контроль над зовнішніми справами та оборонними питаннями, зберігаючи при цьому свій щорічний пакетний грант у розмірі 3,2 мільярда датських крон (близько 472 мільйонів доларів США та 429 мільйонів євро) Гренландії.

Гренландське суспільство зазвичай розглядає повторні кроки до більшого самоврядування як кроки до остаточної повної незалежності від Данії. Внутрішня соціальна підтримка незалежності Гренландії наразі досягла найвищого рівня: 67,7% гренландців підтримують повну незалежність від Данії. Опитування 2016 року показало, що більшість жителів Гренландії (64%) виступають за повну незалежність, але інше опитування через рік показало, що більшість населення (78%) відмовиться від підтримки, якщо це означатиме зниження рівня життя [24]. Як частина закону про самоуправління 2009 року, Гренландія може проголосити повну незалежність, якщо вони хочуть її продовжити, але це має бути затверджено на референдумі серед народу Гренландії. Тому розмови про сепаратизм були серйозно забарвлені економічною доцільністю та дискретним баченням економічного майбутнього Гренландії.

Недавня політична історія Гренландії є цікавим випадком у дослідженнях сепаратизму з двох причин. По-перше, незалежність Гренландії зробила б її єдиною

державою в Європі та Північній Америці, яка керується корінними народами. По-друге, досі прагнення Гренландії до незалежності були надзвичайно формальними, здебільшого через офіційні урядові процеси та міждержавні діалоги. У 2009 році Гренландія отримала самоуправління у структурі «одна країна, дві системи» з контролем над судовими справами, поліцією та природними ресурсами, залишаючись під контролем Данії [18]. Разом ці події відкривають можливість для незалежності Гренландії протягом наступного десятиліття.

Дуже реальна можливість повного відділення Гренландії від Данії викликає багато питань щодо політичної мобілізації та політичної риторики, які призвели до цієї ситуації. Більше самовизначення набувалося поетапно, оскільки внутрішні настрої консолідувалися на користь сепаратизму. Проте політичні партії в Гренландії продовжують підтримувати різні погляди на бажаність і стратегію незалежності.

2.5. Сепаратистські рухи в країнах Східного партнерства (Грузія, Україна, Молдова)

Грузія: Абхазія і Південна Осетія. Конфлікти, пов'язані з двома сепаратистськими регіонами Грузії – Абхазією та Південною Осетією – беруть початок у радянській та дорадянській політиці на Південному Кавказі. Загалом у Грузії проживає понад 80 етнічних груп, найбільших і політично найбільш значущих, серед яких є грузини, вірмени, росіяни, абхази та південні осетини. З 1988 року Грузія пережила два жорстокі етнічні конфлікти, а також коротку двоетапну громадянську війну. Остання була між різними політичними фракціями, які боролися за контроль над грузинською державою, тоді як перші були по суті результатом дедалі агресивнішого грузинського націоналізму під час і після загибелі Радянського Союзу [20]. Як Абхазія, так і Південна Осетія користувалися значною автономією протягом усього радянського періоду, і, незважаючи на те, що населення обох регіонів було етнічно змішаним, напруженість виникла лише після посилення грузинського націоналізму з кінця 1980-х років. Націоналістичний рух у

Грузії ще більше радикалізувався після того, як радянські війська розгромили демонстрацію в квітні 1989 року. Заклики до незалежності, юридичне проголошення грузинської єдиною офіційною мовою в серпні 1989 року, референдум про незалежність Грузії та наступне обрання лідера націоналістів Звіада Гамсахурдії у травні 1991 р. надає тло, на якому ці напруження переросли в повномасштабний насильницький конфлікт: абхази та південні осетини хотіли зберегти і залишитися в складі Радянського Союзу, вважаючи своє виживання як етнокультурних спільнот, відмінних від грузинської більшості [20].

Південна Осетія. Південні осетини належать до тієї ж етнічної групи, що й народ Північної Осетії (нині автономна республіка Росії, яка вважається корінною батьківщиною осетин). Присутність південноосетин в сучасній Грузії сягає кількох сотень років і часто використовується грузинськими націоналістами для оскарження будь-яких прав південних осетин на територію, на якій вони живуть. У 1989 році південні осетини становили трохи більше двох третин населення свого автономного регіону, приблизно 65 000 з 98 000. Але в той час в інших регіонах Грузії було ще близько 100 тис. осетин.

Напруженість зростала в останні роки існування Радянського Союзу і спочатку переросла в повномасштабний конфлікт між листопадом 1989 року і січнем 1990 року, викликаний «Маршем на Цхінвалі», столицю Південної Осетії, за участю від 20 000 до 30 000 грузинських націоналістів у серпні, нібито щоб захистити грузинського населення міста, від насильства, яке послідувало, і призвело до смерті шести людей і ще 140 поранених [32]. Згодом південні осетини не лише бойкотували політичний процес у Грузії, включаючи вибори у вересні 1990 року, а й проголосили незалежність свого регіону, а грузини фактично скасували автономію Південної Осетії, проголосивши Грузію незалежною, унітарною державою без внутрішніх кордонів. Спочатку Тбілісі відповів лише економічною блокадою, але в 1991 році відбулася значна ескалація бойових дій, що призвело спочатку до грузинської окупації столиці Південної Осетії Цхінвалі.

Кілька разів у березні, червні та вересні Гамсахурдія, який намагався використати Південну Осетію для зміцнення власної влади в Грузії, не зміг

відновити повний контроль Грузії над Південною Осетією. Конфлікт затягнувся ще на рік, але з убивством Гамсахурдії в грудні 1991 року і згодою колишнього радянського міністра закордонних справ Едуарда Шеварднадзе зайняти пост президента Грузії в березні 1992 року знадобилася лише одна поразка грузинських сил, щоб прокласти шлях до Сочинської угоди за посередництва ОБСЄ від червня 1992 року, яка встановила постійне припинення вогню та військову зону відчуження [39]. За ним послідували розгортання місії спостерігачів ОБСЄ та миротворчих сил СНД на чолі з Росією, а також створення так званої Спільної контрольної комісії, покликаної сприяти співпраці між сторонами на щоденній основі.

Ця домовленість працювала відносно добре під час президентства Едуарда Шеварднадзе, керуючись насамперед прагматичними міркуваннями, які забезпечували всім сторонам переваги в результаті відносної стабільності, заснованої на прийнятті статус-кво. Прихід Саакашвілі до влади в 2003 році істотно змінила цю конфігурацію, оскільки новий президент здійснив відновлення повного суверенітету на всій території Грузії відповідно до ключової передвиборчої обіцянки. Успіх, який він досяг у правлінні в Аджарії в квітні 2004 року, підштовхнув Саакашвілі влітку того ж року переїхати до Південної Осетії під приводом скасування ринку Ергнеті. Хоча немає жодних сумнівів, що торгівля на цьому ринку була пов'язана з контрабандою, вона також представляла одну з небагатьох можливостей для прямої взаємодії між грузинами та південними осетинами. Насильство під час і після закриття ринку зруйнувало значну частину довіри, що виникла між обома сторонами, і поставило під загрозу мирні переговори, що тривали в той час [57]. Насправді, на початку серпня насильство стало настільки запеклим, що між грузинською та південноосетинською владою було узгоджено офіційне припинення вогню, яке було порушено за кілька днів. Насильство тривало протягом більшої частини літа, грузинські сили досягли певних стратегічних успіхів, але врешті-решт вивели свої збройні сили та домовилися про подальший раунд формальних заходів з демілітаризації з Південною Осетією в Сочі в листопаді. Тим не менш, події 2004 року сприяли подальшій поляризації та радикалізації з усіх

боків, посилюючи частоту та інтенсивність зіткнень уздовж лінії припинення вогню аж до повномасштабної війни в серпні 2008 року.

Конфлікт у Південній Осетії призвів до загибелі близько 1000 людей і 100 000 осіб змушені були залишити свої домівки, будинкам та інфраструктурі завдано значної шкоди. Окрім етнічних грузинів та південних осетин, які виїжджали з регіону до власне Грузії та Північної Осетії, відповідно, дуже велика кількість південних осетин також була вигнана зі своїх домівок у Грузії. У Південній Осетії сегрегація між двома громадами значно зросла в результаті конфлікту з представниками кожної етнічної групи, які ховалися на територіях, контрольованих «їхньою» стороною [1].

Абхазія. Історично в сталінський період відбувалися переслідування та знищення політичної та культурної еліти абхазького населення в Грузії. Абхазія в цей період також зазнала масового припливу грузинів, зменшивши частку етнічних абхазів серед постійного населення приблизно до однієї третини з кінця 1930-х до початку 1950-х років, а до 1989 року – до 18%. Грузинізація тривала після сталінських років і викликала кілька коротких періодів насильства в 1957, 1967, 1978 і 1981 роках. Відродження грузинського націоналізму під час президенства Звіада Гамсахурдії, стало тим фактором, який приймуть абхази, зробивши висновок, що створення власної держави було тим більш необхідним для забезпечення їхнього етнічного виживання [3].

Після проголошення незалежності Грузії в 1991 році і одночасного скасування автономії Абхазії, абхази негайно відновили свою Конституцію 1925 року, визначивши її як незалежну державу, об'єднану з Грузією на основі спеціального союзного договору, і продовжили заявити про своє бажання залишити Грузію, залишаючись частиною Радянського Союзу. Це швидко переросло у відкрите насильство, коли в серпні 1992 року грузинські сили захопили Гальський район і відрізали Абхазію від Росії. Внаслідок просування Грузії абхазьке керівництво було змушене відступити з Сухумі, але негайно перегрупувалося й організувало партизанський опір [3]. За підтримки північнокавказьких, зокрема чеченських бойовиків, а також російської авіаційної підтримки, абхази швидко відбили більшу

частину втраченої території, а контроль Грузії зменшився до Ходорської ущелини та Галі.

Припинення вогню було узгоджено і порушувалося раз у раз до травня 1994 року, коли Московська угода не встановила постійну лінію припинення вогню з військовими зонами відчуження з обох сторін. Паралельно Рада Безпеки ООН ухвалила резолюцію 854 про створення Місії спостерігачів ООН в Грузії (UNOMIG). СНД, де домінує Росія, також направила до регіону миротворчі сили. Відтоді порушення були рідкісними, навіть незважаючи на те, що загальна ситуація з безпекою, особливо в Кодорській ущелині, контрольованій грузинами території в Абхазії, різко погіршилася в 1998, 2001, 2006 і 2008 роках, поставивши обидві сторони на межу нової війни [2]. Вважається, що загалом у боях було вбито близько десяти тисяч людей; крім того, близько чверті мільйона грузинів були переміщені з Абхазії.

Економічний та політичний вплив воєн. Економічний та політичний вплив воєн у Південній Осетії та Абхазії та подальших спорадичних спалахів насильства протягом півтора десятиліття після угоди про припинення вогню слід розглядати в контекст ширшого грузинського та регіонального розвитку подій, особливо слабкість грузинської держави та бурхливий перехід влади під час Революції троянд, нестабільність і насильство в Кавказькому регіоні в цілому, особливо по відношенню до Чечні. Економічний збиток, завданий насильством в Абхазії, оцінюється в 11 мільярдів доларів, а економічне відновлення, якщо таке було, відбувалося повільно і спочатку майже повністю залежало від Росії [33]. Однак у січні 1996 року Росія погодилася на ембарго СНД проти Абхазії в обмін на підтримку Грузії у першій чеченській війні. Це мало серйозний згубний вплив на Абхазію. До 1999 року російсько-грузинські відносини погіршилися, а з початком другої чеченської війни ембарго СНД зникло, і Росія більше не дотримується його. За останні кілька років ЄС також доклав значних політичних і фінансових зусиль, щоб зробити внесок у відбудову економіки регіону. Відродження туризму, особливо після 1999 року та в контексті покращення російсько-абхазьких відносин, ще більше

сприяло економічному відновленню [37]. Південна Осетія зазнала подібних значних збитків під час війни, але змогла відновитися набагато менше.

У надзвичайно бідному регіоні, навіть за грузинськими мірками, донедавна майже не було інвестицій в економіку. Програма економічного відновлення, яку керує ОБСЄ та фінансує ЄС, а також прямі російські пожертви поки не мають значного впливу. Крім того, економічна діяльність Росії в регіоні, включаючи постачання енергії та будівництво газопроводів, була визнана незаконною. Залежність Південної Осетії від постачання води з Грузії стала ще одним джерелом напруженості [36]. У політичному плані ще до грузино-російської війни в серпні 2008 року Південна Осетія та Абхазія перетворилися на де-факто держави, хоча й відносно слабкі. Цей процес, який розтягнувся на останні півтора десятиліття, був зумовлений як особистими політичними прагненнями, так і організованою злочинною діяльністю. Перш за все, вона залишалася політично, економічно та військово повністю залежною від Росії, включаючи використання російського рубля майже в усіх комерційних і приватних операціях. Жителям Абхазії та Південної Осетії дозволили отримати російське громадянство та паспорти, що, принаймні частково, сприяло посиленню еміграції до Росії, особливо з боку південних осетин. У свою чергу, вона надала Росії підстави для своїх заяв про те, що її дії під час серпневої війни були на захист власних громадян [34].

Два режими в Абхазії та Південній Осетії завжди мали принаймні обмежену політичну легітимність в очах місцевого населення, але ні вони, ні вибори, на яких вони вийшли, чи референдуми, які вони проводили, не отримали жодного міжнародного визнання до 2008 року, коли Росія після військового протистояння з Грузією в серпні вирішила визнати незалежність обох утворень. Тут влада зосереджена в руках небагатьох політиків, які мають тісні зв'язки з силами безпеки, бізнесом та організованою злочинністю і легко домінують у всіх гілках влади.

Поєднання економічного спустошення під час війни та політичної невизначеності та нестабільності також створило можливості для різних місцевих та транснаціональних злочинних мереж і створило середовище, в якому без належного державного контролю може процвітати корупція, а також низький рівень життя та

слабкі правоохоронні органи. Абхазія стала транзитним пунктом героїну і, таким чином, пов'язана насамперед з транснаціональною організованою злочинністю, тоді як Південна Осетія, один з найбільш озброєних регіонів Грузії, страждає переважно від низького рівня місцевої злочинної діяльності, такої як пограбування, викрадення людей і контрабанда [37].

Роль Росії. Грузинсько-російські відносини майже однаковою мірою зумовлювалися і були зумовлені подіями в обох зонах конфлікту. Ставши президентом Грузії в 2004 році, Міхеїл Саакашвілі поставив пріоритетом політики повне і беззастережне відновлення суверенітету Грузії на всій її території. Хоча йому вдалося встановити контроль Грузії над іншим сепаратистським регіоном, Аджарією, спроби повторити цей успіх з Південною Осетією або Абхазією провалилися. Пропозиції автономії та федерального статусу Південній Осетії у 2004 році та Абхазії у 2006 році, відповідно, були відхилені, і напруженість поступово загострювалася, що вимагало кількох міжнародних інтервенцій на високому рівні, наприклад публічних та приватних коментарів Джорджа Буша під час його візиту до Грузії в 2005. Спосіб, у який Саакашвілі посилив свою риторику, різко контрастував із більш поступливою політикою Шеварднадзе, який не кидав прямого виклику статус-кво, встановлений на початку 1990-х років [48].

Прямим наслідком політики Саакашвілі стало погіршення грузино-російських відносин. Оскільки Грузія почала звинувачувати Росію в фактичній анексії її території через роздачу пенсій і паспортів жителям Абхазії, фінансову підтримку та навчання абхазських військових, інвестиції та торгівлю, Москва, у свою чергу, підняла питання про Косово як прецедент міжнародного визнання Абхазії ще в 2006 році. Виступаючи на прес-конференції в січні 2006 року, Володимир Путін закликав до універсальних принципів врегулювання заморожених конфліктів [2]. Ця лінія аргументів стала офіційною російською політикою та набула легітимності після одностороннього проголошення незалежності Косово в лютому 2008 року та його подальшого визнання великою кількістю, переважно західних і прозахідних країн.

Політика Путіна щодо Абхазії та Південної Осетії, а також Грузії, ознаменувала явний відхід від єльцинської епохи, коли загалом слабка Росія опинилася у тривалій війні з Чечнею і прагнула до співпраці Грузії у боротьбі з нею. Дати можливість абхазам і південним осетинам отримати російське громадянство і паспорти, активізація політичної, економічної та військової співпраці з двома сепаратистськими регіонами, а також дедалі жорсткіша риторика і дії проти Грузії частково були відображенням оновленої самовпевненості Росії в СНД і на міжнародному рівні. Водночас, політика Грузії принаймні полегшила виконання російської стратегії: ізоляція Південної Осетії та Абхазії Грузією залишила двом регіонам дуже мало варіантів, окрім налагодження тісніших зв'язків з Росією [3].

Політикою Москви щодо обох зон конфлікту також керували різні групи, які, хоча всі надавали підтримку місцевій еліті, робили це з різних причин, включаючи економічні інтереси (особливо в Абхазії та пов'язані з туризмом і портовою інфраструктурою), проблеми безпеки (регіонально пов'язане з нестабільністю на Північному Кавказі; глобально пов'язане зі страхом подальшого розширення НАТО і ЄС і зростанням присутності США), а також просто образою грузинських націоналістів. Вторгнення Росії в Грузію і подальше визнання незалежності Південної Осетії та Абхазії є безпрецедентними в російській політиці щодо так званих заморожених конфліктів у її сусідах [22]. Однак за цією ескалацією засобів, що використовуються для відстоювання російських інтересів у СНД, послідувала готовність Росії стати частиною Женевських переговорів, які спільно спонсоруються ЄС-ООН-ОБСЄ, новою ініціативою щодо Нагірного Карабаху та ознаками більшої готовності знайти компроміс щодо Придністров'я.

Україна. Після революції на Майдані 2014 року озброєні протестувальники – описані професором Єльського університету Марсі Шор як «різноманітний екіпаж територіальних патріотів, фашистів, антифашистів, місцевих хуліганів, російських солдатів-добровольців, найманців, революціонерів, кремлівських спецназівців, військових гангстерів» – почали захоплювати урядові будівлі на сході та півдні України [38]. До квітня насильницькі демонстрації переросли у повноцінну війну, коли керівні пости в сепаратистських збройних формуваннях і політичних колах

зрештою дісталися російським оперативникам. За явної підтримки та керівництва з боку Кремля багато сепаратистських угруповань об'єдналися та спробували створити «Новоросію» – псевдодержаву, яка прагне поширитися майже на половину території України. Проте Росія переоцінила ступінь підтримки цього проекту з боку місцевого населення, і була змушена скасувати план Новоросії до січня 2015 року. Насамперед через значно вищий рівень безробіття у східних частинах Донецької та Луганської областей сепаратистським силам вдалося утримати ці 7% території України [39].

Збройні угруповання в цих районах називали себе «Луганською Народною Республікою» і «Донецькою народною республікою» («ЛНР» і «ДНР», разом ЛДНР). Вони почали виконувати деякі розпорядження держав, наприклад, поводження з відходами та виплату пенсій. Незважаючи на те, що Росія є політичною, військовою та фінансовою лінією життя ЛДНР, Росія офіційно не визнала їх як незалежні від України республіки.

Без російської політичної, військової та фінансової підтримки, за оцінками експертів, ЛДНР швидко впаде в міжусобиці. Російські військові частини відігравали важливу роль у ключових битвах війни на Донбасі, зокрема в боях під Іловайськом (серпень – вересень 2014 р.) та Дебальцевим (лютий 2015 р.). Незрозуміло, яка частина ополченців ЛДНР складається з громадян і солдатів Росії [41]. Міжнародні організації підрахували, що п'ята частина тих, хто воює в сепаратистських ополченнях, – росіяни, а решта – українці, хоча сепаратисти, яких захопили у полон, сказали інтерв'юерам, що 80% солдат були росіянами.

Війна об'єднаних російсько-сепаратистських сил проти України забрала життя 15 000 людей. Серед загиблих 2500–4000 мирних жителів та 500–1000 російських солдатів. У регіоні потребують гуманітарної допомоги 3,1 мільйона осіб, а також 1,8 мільйона внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та 1,12 мільйона міжнародно переміщених осіб. Держави відповіли на цю гуманітарну кризу фінансуванням та ресурсами, зокрема виділивши 28 мільйонів доларів гуманітарної допомоги у 2016 фінансовому році.

Якщо конфлікт став результатом глибокої етнічної напруженості між українцями та росіянами на Донбасі, за наративом Кремля, чому повстання стримано лише на 7% території України? Деякі розглядають агресивну зовнішню політику Росії як перемогу президента Путіна [38]. Насправді, схоже, що російська політика гібридної війни та підтримки сепаратизму на сході України була не такою успішною, як сподівався Кремль. Протягом минулого року кордони контрольованої сепаратистами території на Сході України залишалися більш-менш статичними. Грубо кажучи, непідконтрольними Києву залишаються лише половина Донецької та Луганської областей.

Статистичний аналіз, опублікований в *Journal of Comparative Economics*, пояснив масштаби повстання в Україні з використанням оригінальних даних про насильство та економічну активність у регіоні Донбасу. Пояснення, засноване на ідентичності, стверджує, що етнічна приналежність і мова вказують на те, що в цій місцевості є сепаратистська діяльність [39]. У контексті Східної України ця гіпотеза означає, що повстання очікуються в містах і містечках, де є висока концентрація етнічних росіян або російськомовних українців. З іншого боку, економічне пояснення стверджує, що регіони, найбільш вразливі до негативних економічних потрясінь від заходів жорсткої економії, відкритості торгівлі з ЄС та торговельних бар'єрів з Росією, частіше зазнають повстання та насильства. На тих, хто підтримував або активно брав участь у заколоті, більше впливали економічні міркування, а не, як говориться в наративі Кремля, етнічно чи мовно мотивовані невдоволення.

Найсильнішим провісником сепаратистської активності була зайнятість, а не асоціації з російською мовою чи етнічністю. Для багатьох працівників промислового регіону України, Угода про асоціацію з Європейським Союзом становила серйозну загрозу безпеці робочих місць [22]. Міста, які очікували негативних потрясінь у своїх торгових відносинах з суб'єктами в Росії – наприклад, міста, побудовані навколо машинобудівної економіки, яка була залежною від російських покупців – була свідком як більшої частоти, так і більшої інтенсивності сепаратистської діяльності. У містах з більш конкурентоспроможними галузями, які

могли покладатися на торгівлю на європейському ринку, наприклад, металургійна промисловість України, підтримка сепаратизму серед місцевого населення була менш поширеною, насильство було менш інтенсивним, а отже, повстання було менш успішним [45].

Ці результати можуть допомогти пояснити, чому лише 61% муніципалітетів лише у двох провінціях потрапили під контроль сепаратистів протягом першого року конфлікту. Коли в середині 2014 року розпочався сепаратистський рух, планом було об'єднати всі зусилля місцевих сепаратистів і створити псевдодержаву – Новоросію, яка охопить половину території України. Передбачуваний проект охопив Харківську, Дніпропетровську, Запорізьку, Херсонську, Миколаївську, Одеську області і навіть Придністров'я, усі під управлінням однієї унітарної держави [52]. У серпні 2014 року рух навіть отримав офіційну підтримку з боку Кремля, який опублікував лист президента Путіна на адресу міліції Новоросії.

Але до січня 2015 року Кремль повністю відмовився від політики Новоросії. Приблизно в той же час Олег Царьов, колишній український парламентар і лідер руху «Новоросія», заявив, що «Новоросія» призупинила діяльність як поступку, передбачену угодою про припинення вогню за посередництвом Німеччини, Франції, України та Росії в рамках Мінської угоди. Швидше за все, Кремль та різні російські націоналістичні рухи сильно переоцінили місцеву підтримку сепаратизму на сході України. Опитування Оксфордського університету 2014 року показало, що менше 5% респондентів у південних та східних регіонах України за межами сепаратистських територій виступають за розпад України або через сепаратистську незалежність, або через анексію Росією [54].

Таким чином, історія поверхневого етнічного конфлікту не відповідає дійсності. Незважаючи на, здавалося б, нескінченні запаси важкої техніки, військового керівництва та матеріально-технічної підтримки, російська проксі-війна не змогла створити Новоросію, оскільки вона не могла «завоювати серця й уми» та мобілізувати місцеве населення. Не маючи реальних нарікань, щоб схилити шкалу аналізу витрат і вигод у бік повстання, більшість місцевих жителів віддали перевагу статус-кво [54]. Єдиний кількісний аналіз виникнення «ДНР» і «ЛНР» демонструє,

що на тих, хто підтримував або активно брав участь у заколоті, більше впливали економічні міркування, а не, як говориться в наративі Кремля, етнічно чи мовно мотивовані образи.

Основні переговори в контексті війни на Донбасі зазвичай проводяться в «нормандському форматі», який об'єднує Францію, Німеччину, Росію та Україну. На розчарування України, Сполучені Штати не відіграють головної ролі в цих переговорах, переважно віддаючи перевагу керівництву Німеччини. Тому Німеччина також була ключовим гравцем у «Тристоронню контактну групу», до складу якої входять ОБСЄ, Україна та Росія.

Більшість пунктів Мінської угоди – це норми здорового глузду, пов'язані з негайним припиненням вогню, які поширюються як на Україну, так і на підтримувані Росією сепаратистські сили. Припинення вогню, нібито погоджене в Мінській угоді-1, підписаній у вересні 2014 року, повністю зірвалося до лютого 2015 року. Мінська угода-II, досягнута главами держав «нормандського формату» і підписана Тристоронньою контактною групою, була основною, в якій обговорюється процес миробудування на Донбасі [38]. «Мінськ II» – це фактично скорочена назва документа, підписаного в Мінську, 12 лютого 2015 року, під назвою «Комплекс заходів щодо імплементації Мінського протоколу», який, у свою чергу, посилається на угоду про припинення вогню, підписану у вересні 2014 року Росією, Україною та представниками ОБСЄ.

Ці положення були реалізовані в різному ступені обома сторонами. Пункт 1 Мінська II вимагає, щоб «негайне та повне» припинення вогню розпочалося 15 лютого 2015 року. Незважаючи на підписані документи, війна тривала в повній силі до вересня 2015 року, коли в рамках Тристоронньої контактної групи було укладено бокову угоду. Хоча Україна не має військових планів повернути територію Донецької та Луганської народних республік (ДНР і ЛНР), офіційні російські так звані «куратори» окупованих територій намагаються підтримувати ентузіазм щодо руху, водночас стратегічно стримуючи ополченців, які відчайдушно хочуть боротися з Україною [54].

За даними Міжнародної кризової групи, російські військові, залежно від обраної стратегії, іноді застосовують суворі покарання тим членам ополченців-сепаратистів, які порушують режим припинення вогню. Так само Україна запровадив 45-хвилинний період очікування, перш ніж солдатам буде дозволено вести вогонь у відповідь, протягом якого вони зобов'язані повідомити як ОБСЄ, так і військовий штаб, принаймні, згідно з джерелами в українському парламенті.

Порушення режиму припинення вогню неухильно зростали з січня 2016 року. У червні 2016 року загинули 69 цивільних, що вдвічі більше, ніж у попередньому місяці. За зиму 2015–2016 років майже всі жертви серед цивільного населення були спричинені боєприпасами, які не розірвалися, наприклад мінами [39]. Проте ООН повідомила, що внаслідок різкого зростання насильства більше половини втрат серед цивільного населення влітку були безпосередньо наслідком «мінометного вогню, гармат, гаубиць і танків».

Відведення важкого озброєння, передбаченого пунктом 2 Мінська II, було дещо завершено обома сторонами, хоча не докінця. Наприклад, у звіті ОБСЄ від 12 березня 2016 року зазначено, що моніторингова місія спостерігала танк Т-64 поблизу підконтрольного уряду Березового та 82-мм міномети, які були закамурфльовані гілками дерев, поблизу підконтрольної «ДНР» Олександрівки. Вони також бачили 152-мм самохідна гаубиця поблизу Тернового, що контролюється сепаратистами, у «зоні відведення» важкої зброї. Загалом, однак, обидві сторони значною мірою відвели своє важке озброєння до офіційних місць утримання, визначених ОБСЄ, які Спеціальна моніторингова місія (СММ) регулярно перевіряє [22].

Політичні вимоги Мінська II. Хоча обидві сторони хочуть здаватися, що дотримуються положень про припинення вогню, це не стосується політичних положень. Україна та очолювані Росією сепаратисти не погоджуються щодо політичного статусу регіонів, які контролюються сепаратистами, загальної амністії для сепаратистів, проведення місцевих виборів на окупованій території та відновлення контролю України над кордоном з Росією [54].

Щодо амністії, пункт 5 Мінська II вимагає від України прийняти «закон, який забороняє переслідування та покарання осіб у зв'язку з подіями», які мали місце в регіонах, які контролюються сепаратистами. Це дуже суперечливе в Україні; тим не менш, парламент ухвалив, і президент Порошенко згодом підписав закон 1680-VII одразу після підписання першої Мінської угоди, надавши амністію настільки широко, що вона більш ніж задовольняє пункт 5 Мінська II. Стаття 3 цього закону говорить, що будь-хто, хто «брав участь події» в ЛДНР не лише будуть вільні від кримінального розслідування, але й користуватимуться гарантією держави, що жодні державні установи чи їхні представники не зможуть дискримінувати їх за участю у війні [42].

Після укладення Мінська-II Президент Порошенко підписав прийнятий Україною Закон 256-VIII, згідно з яким 1680-VII набирає чинності лише після проведення вільних і чесних виборів, засвідчених ОБСЄ, на території сепаратистів. Зауважимо, що встановлення умов амністії чесними виборами технічно не порушує жодних положень жодної Мінської угоди. Російсько-сепаратистські представники в Тристоронній контактній групі дали зрозуміти, що не повернуть заручників, поки їм не буде гарантована амністія, не визнавши умов амністії 1680-VII і 256-VIII достатніми. Зауважимо, що для України важливо не амністувати винних у міжнародних або військових злочинах [54]. Найефективнішим способом розгляду цих злочинів було б через міжнародний трибунал, а не через українські суди.

Три політичні моменти, що залишилися, породжують основну частину суперечок навколо Мінської угоди-II. Пункт 9 говорить, що контроль на кордоні між Росією та Україною має бути відновлений під контролем України, якщо Україна успішно імплементує пункт 11. Пункт 11 вимагає від України прийняти конституційні зміни, які назавжди децентралізують владу, і ухвалити закони, які постійно надають особливий статус на окуповану територію, що тягне за собою місцеве самоврядування, право на формування «народного ополчення» тощо. А ще є пункт 10, який передбачає «виведення всіх іноземних збройних формувань» і «роззброєння всіх незаконних угруповань» [38]. Мінськ II вимагає, щоб вибори проходили «відповідно до законодавства України».

Громадська думка в Україні унеможлиблює обговорення особливого статусу відколотих територій до тих пір, поки там не відбудуться вільні і чесні місцеві вибори, а ОБСЄ не підтвердить, що вибори були «вільними та чесними». Ці тлумачення є джерелом тупикової ситуації. Загальні побоювання з боку України полягає в тому, що якщо Київ схвалить вибори на території, яка контролюється сепаратистами, вибори нададуть лідерам сепаратистів – які, ймовірно, переможуть на будь-яких виборах, проведених у своїх руках – певний ступінь легітимності.

Питання ускладнюється ще й тим, що Мінськ II вимагає, щоб вибори проходили «відповідно до законодавства України». Українські виборчі правила встановлені, але консенсус полягає в тому, що вибори мають проводитися відповідно до закону України 256-VIII31, який вимагає (серед багатьох інших речей) не мати жодних обмежень щодо того, кому дозволено балотуватися, щоб проукраїнські партії були допущені до виборів, а 1,5 мільйона внутрішньо переміщених осіб мали право голосувати [39]. Природно, проти цього виступає ЛДНР, оскільки надання вимушених прав внутрішньо переміщеним особам значно зашкодить їм на опитуваннях. Насправді, імовірно, і Україні, і підтримуваним Росією сепаратистам доведеться піти на компроміс щодо виборів.

Друга основна причина, чому Мінськ-II вважається суперечливим, полягає в тому, що він вимагає від України внесення змін до конституції, які передають деякі повноваження місцевим та регіональним органам влади. Як і багато пострадянських країн, Україна зберігала високоцентралізовану радянську систему управління. І український народ, і еліта історично визнавали необхідність децентралізації, але з початку війни на Донбасі «децентралізація» помилково розглядається як кодове слово для надання особливого статусу відколотим регіонам [57].

Фіскальна децентралізація дозволила місцевим органам влади зберегти частину податкових надходжень і мати більший контроль над регіональним та муніципальним бюджетом. Запропоновані зміни поділяють місцеве самоврядування на три рівні: «грумада» (грумада), «район» (район) та «провінція» (область). Рівень громади регулюватиме роботу шкіл, комунальних послуг та громадської безпеки, а районний рівень буде відповідати за управління спеціалізованими школами,

лікарнями тощо. Обласна рада відповідатиме за інфраструктуру, спеціалізовані лікарні та охорону природних ресурсів. Такий розумний розподіл обов'язків вкрай необхідний в Україні.

Тим не менш, Україна змогла зробити деякі важливі кроки до де-факто децентралізації. Місцеві органи влади отримали більші повноваження щодо інфраструктури, що призвело до 2,5-кратного збільшення кількості доріг, які були асфальтовані. Певною мірою національний уряд надав місцевим органам влади більше контролю над охороною здоров'я та освітою, що призвело до більшої бюджетної ефективності та більшої прямої підзвітності [33].

Мабуть, єдина позиція, яка відповідає як Мінську-II, так і політичним реаліям в Україні, полягає в наступному: вибори можна проводити на сепаратистській території без контролю України на кордоні, але таким чином, щоб Україна була впевнена, що вибори були вільними та чесними, через сертифікацію моніторингової місії ОБСЄ та за відсутності незаконних та іноземних збройних формувань. Тоді Україна може прийняти зміни до Конституції, які децентралізують владу, і, якщо це все-таки буде необхідно, прийняти закони про надання Донбасу постійного особливого статусу, щоб Україна отримала повний контроль над кордоном з Росією. Цей план був би дуже непопулярний в Україні, в Росії та на окупованих територіях. Якщо її нав'язати Україні передчасно, це може призвести до падіння українського уряду або до дострокових парламентських виборів [54].

Молдові довелося боротися з сепаратистськими та автономістськими рухами. Придністров'я з приблизно рівною часткою етнічних росіян, молдаван та українців веде насильницьку війну за відокремлення (на чолі з войовничими сепаратистами, включаючи самозвану Армію Придністров'я, разом з Придністровською республіканською гвардією та ополченням, підтримуваним Росією) у 1990-92, після розпаду Радянського Союзу.

Нинішній уряд Придністров'я (Придністровської Молдавської Республіки) функціонує на основі того, що є державою в державі. Гагаузській меншості (православні християни турецького походження), що розташована на південному кордоні між Молдовою та Україною, вдалося (не без попереднього конфлікту)

забезпечити автономію на молдовській стороні як Гагаузька автономна область або Союзна територія Гагаузії; але Гагаузькі Народні Збори прагнуть і надалі стати незалежною Республікою Гагаузія [52].

Висновок до другого розділу

З усіх вищезазначених деталей стає очевидним, що сепаратистські рухи повсюдно присутні в Європі; майже всі європейські країни містять сепаратистські (сепаратистські чи автономістські) рухи та політичні партії. Проте те, що можна назвати сепаратистськими рухами, варіюється від войовничого відділення, що веде до відвертої війни, через репресії з боку національних/центральных урядів, ненасильницькі рухи за демократичну незалежність, рухи, спрямовані на досягнення певної міри автономії (як би не було визначено), збільшення або зміцнення існуючої автономії, до відносне задоволення автономією статус-кво.

Безсумнівно, офіційне національне визнання етнокультурних чи етнолінгвістичних меншин ускладнилося з розпадом колишніх складних етнічних федерацій, структура яких захищала територіальність меншин, з іредентистськими рухами, які виступали за анексію території меншини сусідньою країною, і нав'язували історичну міжнародну місію меншини через поділ території меншини між двома або більше країнами.

Сепаратизм у Європі проявляє силу у міру погіршення ситуації у певній країні. Якщо ситуація близька до критичної то соціальний вибух стане початком кінця цілісності та унітарності країни. Рухи за відокремлення і особливо апологети незалежності певної території від країни, зроблять все щоб не допустити стабілізації ситуації. Це все має приблизно один сценарій, такий самий який було розіграно в Україні. А постійна занепокоєність Європи навіть у внутрієвропейських справах робить її вразливою до таких сценаріїв.

РОЗДІЛ 3. БОРОТЬБА ІЗ СЕПАРАТИЗМОМ У ЄВРОПІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ УТВОРЕННЯ НОВИХ СЕПАРАТИСТСЬКИХ РУХІВ

3.1. Методи боротьби із сепаратизмом

Світовий досвід свідчить про те, що сепаратизм як явище має глибоке історичне коріння, що пов'язано з наявністю протиріч між історичними традиціями взаємодії держав на принципах державного суверенітету та непорушності кордонів, з одного боку, та принципом суперечності між державами та правом націй на самовизначення, встановлене в практиці міжнародних відносин, що забезпечує можливість утворення незалежних держав. Таке протиріччя часто є наслідком домінування принципу національного самовизначення над інтересами національної безпеки держав, що входять до складу етнічних анклавів [9].

Тенденції сепаратистських рухів у різних куточках світу зараз досить динамічні. Враховуючи стрімкість і неоднорідність процесів, пов'язаних із проявом різних варіацій сепаратизму в різних країнах, варто визнати складність протидії цим явищам. Як головну проблему в цій сфері можна виділити ситуацію з ефективною імплементацією в законодавство тих норм, які б ефективно вплинули на вирішення проблем, що виникають у сфері захисту державного суверенітету країни.

З кінця лютого 2014 року Російська Федерація незаконно займається неспровокованою військовою агресією проти України, незаконною окупацією та анексією Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, організацією збройного сепаратизму на території України [54]. Причинами виникнення сепаратизму на Сході України є також соціально-класовий компонент, який навмисно замовчується. Значна частина населення непідконтрольної частини Донбасу, принаймні на початку конфлікту, вважала, що воно виступає проти пануючої в Україні соціальної несправедливості, проти політичної та майнової нерівності, зрештою, проти експлуаторського класу, за справедливе, неексплуаторське, людське суспільство, яке, на їхню думку, має бути створено в «Новоросії».

Міжнародне співтовариство висловило широку солідарність у захисті суверенітету та територіальної цілісності України, зокрема шляхом прийняття Генеральною Асамблеєю ООН 27 березня 2014 р. Резолюції про територіальну цілісність України. 9 квітня Парламентська асамблея Ради Європи також ухвалила резолюцію «Розвиток останніх подій в Україні [46]. Загроза функціонуванню демократичних інституцій», який підтримав суверенітет і територіальну цілісність України та засудив дії Росії. Дії Росії підпадають під ознаки агресії, затверджені резолюцією 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 року «Визначення агресії». Міжнародне співтовариство засудило військову агресію Росії, зокрема в резолюціях Парламентської асамблеї Ради Європи від 9 квітня 2014 року та Парламентської асамблеї ОБСЄ від 1 липня 2014 року. Російська Федерація також в односторонньому порядку порушила норми та принципи міжнародного права, Договір про дружбу, партнерство між Україною та Російською Федерацією 1997 року та Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 5 грудня 1994 року [3].

Можна справедливо наголошували на важливому елементі забезпечення мирного розвитку України, яким є врегулювання конфлікту на Донбасі, повернення тимчасово непідконтрольних територій під законодавство України. Для формування та реалізації ефективної державної політики у цій сфері важливо зрозуміти суть проблеми, яка впливає на визначення найефективніших механізмів її вирішення.

Термін «сепаратизм» походить від латинського слова «separatus», що означає відокремлення. З початку ХХ століття сепаратизм став розглядатися виключно як «...політичний рух, спрямований на досягнення автономії чи політичної незалежності частини держави» [54]. Сепаратизм у сучасній енциклопедичній літературі визначається як «прагнення політичних сил відокремитися від іншої країни, рух національних меншин до відокремлення та створення власної держави чи створення автономного самоврядування» [38]. Водночас, незважаючи на давню історію виникнення цього поняття, законодавство України не містить законодавчого визначення поняття «теперішній сепаратизм», що певною мірою ускладнює

формування та реалізацію державної політики у сфері протидії цьому суспільно небезпечному явищу.

Стаття 1 Шанхайської конвенції 2001 року (де Україна не є учасницею) розглядає сепаратизм як діяння, спрямоване на порушення територіальної цілісності держави, у тому числі відокремлення від її території або розпад держави, вчинене насильницьким шляхом, а також як планування та підготовка такого акту, сприяння чи підбурювання до нього [1]. Тому необхідно визначити поняття «сепаратизм» на законодавчому рівні, саме з точки зору політичної діяльності (як це було зроблено під час ухвалення рішень Потсдамської конференції з нацизму 1945 р.), що передбачало б конституційну відповідальність за сепаратизм. Відповідно, сепаратизм передбачатиме політичну відповідальність (поряд з кримінальною та адміністративною), яка має політичний характер, оскільки саме конституційні відносини стосуються таких соціальних явищ, як народ, держава, влада, політика.

Поняття «сепаратизм» останнім часом все частіше вживається у вітчизняних кримінально-правових дослідженнях. Це поняття досить активно використовується в судовій практиці. Так, у вступній та описовій частинах багатьох рішень, розміщених в Єдиному державному реєстрі судових рішень, які використовуються судом, можна знайти таке формулювання: «заклики про допомогу сепаратистам», «пропаганда сепаратистської ідеології», «пропагандистський матеріал сепаратистського змісту», «сепаратистські заклики». У судових рішеннях також зазначено, що органи досудового розслідування часто використовують це поняття при мотивуванні обвинувачення та в процесі доказування, особливо у справах про злочини проти національної безпеки України. Це також видно з деяких висновків експертів, таких як лінгвісти, які вивчають певний текст для викликів [24].

Зазначимо, багато експертів вважають недоречним і небезпечним використання слова «сепаратизм» з точки зору поваги до прав людини в тексті кримінального закону (вводячи його як кримінально-правовий термін). Цей висновок підтверджується такими аргументами: 1) сепаратизм має неоднозначне тлумачення як за своїм змістом, так і за обсягом; 2) його визначення відсутнє не лише в нормативних актах України, а й в універсальних міжнародних договорах; 3)

цей термін практично не зустрічається в кримінальному законодавстві іноземних держав; 4) неприпустимо ототожнювати сепаратизм у вузькому сенсі з посяганням на територіальну цілісність і недоторканність держави, а в широкому – як із цим злочином, так і з діями, вчиненими з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу; захоплення державної влади, оскільки за законами логіки поняття, яке за своїм обсягом позначає широкий клас явищ (дій), не можна ототожнювати з поняттями, що утворюють лише його частину (окремі дії); 5) давно ustalена термінологія (територіальна цілісність, недоторканність держави, конституційний устрій, право на самовизначення тощо) давно закріпилася як у кримінальному праві, так і в інших галузях права (зокрема, у міжнародному та конституційному), різні комбінації яких однакові або інакше позначають явище, яке в політології та деяких інших областях називають сепаратизмом [2].

Виходячи з логічного та науково обґрунтованого твердження, що забезпечення належної безпеки суверенітету та територіальної цілісності держави є одним із головних чинників її тривалого та успішного функціонування, варто детально розглянути фактори, які загрожують суверенітету держави. Загалом, аналізуючи можливі небезпеки для подальшого існування незалежної та суверенної країни, можна відзначити, що існують дві основні спільні загрози. Загрозою першого типу можна вважати збройну або будь-яку іншу агресію проти незалежної і суверенної держави з боку іншої іноземної держави [6]. Ця загроза останнім часом охоплює багато різноманітних методів, прийомів і засобів посягання на суверенітет держави шляхом заподіяння їй всебічної шкоди. Такі заходи різняться за розміром, відкритістю та мотивацією та безпосередньо залежать від здатності країни-жертви цієї зовнішньої агресії успішно захищатися. Іншими словами, у деяких випадках, коли країна-агресор значно сильніша у військовому та економічному плані, ніж країна, проти якої вона використовує цю агресію, зазвичай це звичайне захоплення територіальних та економічних ресурсів слабшої країни шляхом часткової або повної окупації [10]. Саме завдяки цим методам виникали і розширювалися імперії минулого протягом всієї історії людства. Донедавна повна окупація території сусідньої держави, встановлення там власного безпосереднього управління та

подальше перетворення суверенної держави у власну провінцію – все це вважалося найефективнішим засобом агресії та майже єдина форма прояву зовнішньої агресії.

Проте слід зазначити, що в результаті розвитку суспільних відносин, а також впливу на них сучасних економічних і політичних реалій суттєво модифікувалися сучасні методи і засоби посягання на суверенітет незалежної країни. Сьогодні метод відкритої збройної агресії проти суверенної держави та окупації (особливо в довгостроковій перспективі) її територій є абсолютно необов'язковим і складнішим з політичної та економічної точки зору. Оскільки такий метод у сучасних міжнародних відносинах, ймовірно, призведе до ізоляції держави, яка незаконно застосувала свої збройні сили до іншої держави [11]. У свою чергу, слід підкреслити, що використання засобів її ізоляції від активних взаємозв'язків із зовнішнім світом у сучасний час потужної глобалізації разом із персональними чи галузевими санкціями є надзвичайно болісним ударом по економіці агресора. Тобто у переважній більшості випадків відкрите порушення міжнародного права шляхом застосування зброї проти суверенної держави, а тим більше окупація такої держави є досить непривабливим і відверто негативним випадком для самого агресора. Окрім можливості того, що країна-порушник може потрапити під санкції світового співтовариства, що може знищити або серйозно підірвати її економіку і, таким чином, можливість ефективно використовувати військові засоби в майбутньому, військові та політичні союзи та об'єднання перешкоджають агресивним плани деяких держав у сучасному світі [18].

Найвідомішим і найпотужнішим об'єднанням незалежних країн є Організація Північноатлантичного договору (НАТО). Ця міжнародна міжурядова організація, яку зазвичай називають Північноатлантичним альянсом, є яскравим прикладом сильного альянсу, члени якого сповідують і відстоюють загальнолюдські цінності. Відома стаття 5 Договору про НАТО чітко стверджує, що інші учасники альянсу у разі збройної агресії проти країни, що є членом НАТО з боку організації, яка не є членом НАТО, зобов'язані розцінювати це як напад на весь альянс, тобто на кожного без винятку члена.

Отже, в такому випадку держава, яка вторглася в суверенітет і територіальну цілісність принаймні однієї країни-члена НАТО, повинна буде боротися з усіма двадцятьма дев'ятьма державами-членами організації. А враховуючи той факт, що до складу цього Альянсу входять найпереводіші та найпотужніші у військовому плані країни, такі як США, Франція та Великобританія, ми можемо з упевненістю стверджувати, що жодна держава у світі не зможе подолати такий Альянс [25]. Слід також додати, що таку значну силу Альянсу часто використовують його маленькі та слабкі члени. Наприклад, членство в Організації Північноатлантичного договору дозволяє їм витратити досить невеликі кошти на оборону, утримувати невелику армію і не купувати непотрібну зброю.

Крім збройної агресії з боку інших держав, які можуть використовувати поширення дезінформації в ЗМІ та соціальних мережах, а також підкупу представників державно-політичної еліти країни-агресії, існує другий тип загрози суверенітету та територіальній цілісності незалежної держави. А саме, йдеться про виникнення та подальше функціонування в країні різноманітних сепаратистських рухів, основною метою яких є посягання на територіальну цілісність держави, здебільшого шляхом виведення з держави окремих адміністративно-територіальних одиниць або їх частин та утворення на їх місці нових, незалежних державних утворень [43].

Слід підкреслити, що сепаратистські рухи можуть виникати як самостійно, тобто без зовнішнього впливу, так і штучно створені за активної допомоги іноземної держави-агресора, яка воліє чинити таким чином тиск на суверенну країну, завдаючи їй шкоди в різних сферах життя. Яскравим прикладом останнього, тобто «штучного» типу сепаратистської організації, є так звані «ЛНР і ДНР» – терористичні збройні формування, основою яких є власне військовослужбовці Російської Федерації. Лідери цих бандитських угруповань формуються як представники «донбасівців», які хочуть «вийти з Бандерівської України і об'єднатися з Росією», хоча вони не що інше, як звичайні злочинці, свого роду маріонетки в руках Кремля.

Підтверджуючи вищенаведені твердження про терористів на Сході України, надано велику кількість доказів та свідчень як з України, так і з багатьох зарубіжних країн. Різноманітні журналістські та слідчі матеріали, які містили велику кількість документальних, фото-, відео- та аудіо підтверджень злочинної діяльності терористів «ЛНР» і «ДНР», а також їх прямих, близьких і підлеглих зв'язків з вищим керівництвом [54]. Російської Федерації за останні кілька років публікували такі авторитетні агенції та правозахисні організації, як Об'єднана слідча група (JIT), Bellingcat, Human Rights Watch і Transparency International.

Але слід підкреслити, що поряд зі штучно організованими сепаратистськими організаціями, якими фактично керує уряд іноземної держави, у світі існують і сепаратистські рухи, які виникли внаслідок природної самоорганізації осіб, які переслідують спільну мету, у певну організовану або самоорганізовану групу з насильницькими або ненасильницькими методами досягнення своїх цілей. Метою виникнення та продовження існування таких сепаратистських рухів є той елемент, який відрізняє сепаратистські організації від інших об'єднань громадян, спілок та політичних партій, що діють в країні [39].

Основною складовою мети організації, яку відносять до сепаратистської, а також її основною метою є так чи інакше виділення певної території зі складу суверенної держави насильницьким або ненасильницьким шляхом. На додаток до цієї основної мети, під час повсякденного існування сепаратистського руху можуть існувати певні групи, які можуть займатися злочинною діяльністю та отримувати прибуток від цієї діяльності, щоб забезпечити належне фінансування їх діяльності. До таких видів прибуткової діяльності і, як правило, незаконної, належать: збройні напади на комерційні вантажі; вимагання; пограбування; викрадення з метою отримання грошового викупу; вбивства; шантаж простих громадян; державних службовців та осіб, наділених певними повноваженнями тощо.

Проте загальновідомим і підтвердженим фактом є те, що найбільш прибутковими і водночас небезпечними видами злочинної діяльності таких угруповань є незаконний обіг зброї, а також виробництво та збут наркотичних засобів [38]. Хоча ці види діяльності приносять виконавцям найбільший прибуток у

порівнянні з іншими, водночас вони є дуже небезпечними для подальшого функціонування такої групи, оскільки завдають значної шкоди людям і державі. У деяких випадках надмірний акцент на силу сепаратистської організації на скоєння злочинів і заробляння грошей можуть в кінцевому підсумку перетворити потужний і ненасильницький сепаратистський рух у звичайну банду злодіїв, що, у свою чергу, може призвести до швидкої ліквідації такої групи [54].

Насправді закономірні сепаратистські рухи, ті що виникли природно і сповідують лише методи ненасильницької політичної, а не збройної боротьби. Типовим прикладом такої ситуації є рух за незалежність Каталонії від Іспанії за кількістю та самоврядуванням його учасників. Незважаючи на те, що різні акції протесту цього руху відрізняються за розміром і розмахом, вони завжди були мирними та ненасильницькими. Іншим прикладом масових і мирних сепаратистських організацій є рух за відокремлення Шотландії чи Північної Ірландії від Великобританії та перетворення їх на незалежні держави.

З метою визначення найефективніших методів і прийомів боротьби з бойовиками, шляхів скорочення тривалості конфлікту, факторів, що сприяють встановленню міцнішого та довготривалого миру, Центр аналітичних досліджень США RAND Corporation на замовлення уряду США у 2010-2014 роках провів низку досліджень щодо конфліктів такого роду в 26 країнах, які почалися і так чи інакше закінчилися за 30-річний період з 1978 по 2010 рік. Згодом було досліджено ще 41 конфлікт та проведено аналіз з усіх подібних подій, що відбулися після Другої світової війни і до наших днів у 61 країні [24].

Зазначимо, що з метою ефективнішої протидії сепаратизму на території України передбачено кримінальну відповідальність за вчинення цього явища. Так, чинний Кримінальний кодекс України встановлює кримінальну відповідальність за суспільно небезпечні діяння, що містять ознаки сепаратизму. Зокрема, він застосовується до таких злочинів:

- 1) стаття 109 Кримінального кодексу України – дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу чи захоплення державної влади;

2) стаття 110 Кримінального кодексу України – посягання на територіальну цілісність і недоторканність України;

3) стаття 110-2 Кримінального кодексу України – фінансування дій, що здійснюються з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу чи захоплення державної влади, зміни кордонів території чи державного кордону України [55].

Загалом у країні існує два основні методи протидії сепаратизму: ненасильницький і насильницький. Ненасильницькі методи можуть включати політичні та економічні заходи. Насильницькі методи можуть включати, зокрема, такі заходи: арешт і притягнення до кримінальної відповідальності за сепаратизм або сприяння сепаратистській діяльності; підвищена кримінальна відповідальність; ізоляції кризових територій, насамперед з метою ускладнення або неможливості отримання бойовиками матеріально-технічної допомоги, застосування режимів військового чи надзвичайного стану на окремих територіях чи в усій державі тощо. Силкові механізми боротьби з сепаратизмом у світі критикують за їх недемократичність, порушення прав людини – вони супроводжуються людськими жертвами та руйнуваннями [44]. Але саме ці механізми визнані українською владою безальтернативними, оскільки сепаратизація Донбасу стала незворотною. На відміну від відокремлення інших регіонів, наприклад, Закарпаття, ініціатори відокремлення також заявили про намір вийти з України, оскільки відмовилися від діалогу та почали захищати свою квазідержаву із застосуванням зброї. До того ж жоден заморожений етнополітичний конфлікт на пострадянському просторі, що супроводжувався відокремленням територій незалежних держав, досі не вдалося вирішити мирним шляхом. Придністров'я, Нагірний Карабах, Абхазія, Південна Осетія офіційно вважаються територіями Молдови, Азербайджану та Грузії відповідно, а де-факто – невизнаними державами. Наявність таких спірних територій та етнополітичні конфлікти з сусідніми державами істотно гальмують розвиток цих пострадянських країн [50].

Враховуючи вищевикладене, можна зробити наступні загальні висновки та рекомендації. По-перше, основним критерієм того, чи буде той чи інший

сепаратистський рух розвиватися мирно і без насильства, чи переросте в кривавий конфлікт, є рівень демократії та справжнього верховенства права в країні, де спостерігаються такі сепаратистські тенденції. Відповідно, чим більш демократичні принципи сповідує конкретна держава для задоволення соціально-політичних та економічних потреб своїх громадян, тим гуманніше будуть взаємодіяти між собою різні соціально-політичні групи цієї країни.

По-друге, застосування насильницьких методів боротьби з сепаратизмом має розглядатися владою як крайній захід, реалізація якого має бути повністю вмотивована та реалізована відповідно до закону. Для протидії сепаратизму в Україні необхідно відновити контроль державних органів над кордоном. Це перекриє канали матеріального, фінансового, кадрового забезпечення бійців, порушить їх системи управління. Важливим фактором протидії сепаратизму є ефективні розвідувальні служби та боєздатні збройні сили. Також успіх у боротьбі з сепаратизмом значною мірою залежить від ефективності превентивних заходів, спрямованих на недопущення утворення сепаратистських збройних угруповань, та спроможності держави вибудувувати адекватну національну та зовнішню політику.

По-третє, Україні необхідно покращити свою нормативну базу для боротьби з сепаратизмом. Зокрема, доцільно більш чітко та детальніше розробити та впровадити ефективні превентивні, каральні та відновні механізми протидії та запобігання сепаратизму та пов'язаним з ним явищам.

3.2. Перспективи утворення нових сепаратистських рухів у Європі і розвиток існуючих

За останні роки в ЄС набули оберті рухи за незалежність. Вирішальним фактором стала економічна криза та криза довіри, які охопили континент. Проте, малоімовірно, що найближчим часом кордони будуть перемальовані. Хоча права на автономію дуже затребувані, перспектива незалежності пов'язана з невизначеністю.

18 вересня 2014 року виборці в Шотландії провели референдум за незалежність. Навіть коли Шотландія залишилася в складі Сполученого

Королівства, референдум дав чітке уявлення про кількість людей, які прагнуть незалежності. Для інших сепаратистських рухів у ЄС шотландський процес є зразком для наслідування, оскільки референдум проводився за домовленістю з національним урядом, а його результати є юридично обов'язковими. У Каталонії регіональний уряд теж проводив референдум про незалежність. Однак це жодним чином не буде обов'язковим і не буде визнано урядом Іспанії [59].

Успіх європейської інтеграції спричинив зменшення важливості внутрішніх кордонів, але такий розвиток подій є оманливим. Ідея усвідомлення власної держави жива і здорова, її привабливість зростає. Громадська участь і федералізм розглядаються як рецепти для пом'якшення сепаратистських регіонів. Швейцарії приписують високий рівень компетенції щодо таких питань. Економічна криза в Європі розпалила прагнення до автономії – ніде більше, ніж у регіонах, які є економічними центрами [45]. У цьому контексті вимоги незалежності також служать важелем тиску на центральний уряд.

Не завжди легко визначити, чи справді рухи прагнуть до державності, чи насправді вони прагнуть отримати більше прав на автономію. Шотландією, Каталонією, регіонами Басків і Фландрією керують партії, які прагнуть до незалежності. Вони втілюють нову, сучасну форму сепаратизму. Крім усталених джерел легітимності, примітно, що вони вважають себе європейськими рухами, вважаючи, що незалежність принесе їм переваги в глобальній конкуренції економічних регіонів [41].

В Іспанії спеціальні права автономії були надані Країні Басків і Галіції в 1978 році після припинення режиму Франко. Згодом каталонський регіоналізм все більше вступав у протиріччя з іспанським націоналізмом. Ключове питання, яке виникло, полягало в тому, чи була Іспанія багатонаціональною державою чи, як зазначено в конституції, національною державою. У 2005 році був винесений на голосування новий статут про автономію. Він називав Каталонію «нацією», визначив каталонську мову переважною та наділяв регіону певні судові та фіскальні повноваження. Він був прийнятий значною більшістю в Каталонії, але в 2010 році

Конституційний суд Іспанії визнав його неконституційним. Це рішення викликало хвилю суспільного обурення та мобілізувало маси вийти на вулиці [29].

Загальні регіональні особливості, такі як спільна мова, сприяють розрізненню ідентичності та служать для легітимації претензій на самовизначення. У Шотландії окреме громадянське суспільство називають центральним стовпом ідентичності. У Каталонії та Країні Басків збереження власної мови та культури є вагомим аргументом на користь автономії. Прихильники незалежності не вважають, що центральна влада сприймає їх занепокоєння серйозно. Історія також посилається як джерело легітимності. В іспанських регіонах пам'ять про режим Франко (1939–1975) та придушення ним мов і традицій національних меншин ще свіжа [5]. У Фландрії також попереднє домінування валлонської частини країни служить для легітимації претензій на автономію.

У ході економічної кризи сепаратистські вимоги зросли. Регіони скаржаться, що їхні інтереси ігноруються відповідним національним урядом. Це невдоволення статусом-кво посилюється політичними констеляціями. У Великобританії правляча Консервативна партія набрала лише 16,7% голосів у Шотландії, вигравши лише одне з 59 місць у парламенті. В Іспанії повернення до влади консервативної Народної партії, яка набрала лише 17,8 і 20,7 відсотка голосів у Країні Басків та Каталонії відповідно, віддалило центральний уряд від відповідних регіонів.

Реформи, ініційовані центральним урядом для подолання кризи, часто суперечать регіональним інтересам, оскільки вони, як правило, ще більше прив'язують регіони до центральної держави. Часто вони призводять до обмеження спеціальних фіскальних прав, та як сепаратистські регіони, як правило, перебувають у кращому становищі та у вигідному фінансовому становищі порівняно з іншими частинами країни. Шотландія є винятком, оскільки її ВВП нижчий від середнього по країні [4]. Однак і тут сепаратисти стверджують, що незалежній державі було б економічно краще, оскільки вона має виключний доступ до більшості британських нафтових родовищ. У Бельгії сотні тисяч поїздок на роботу, в основному з Фландрії, сприяють високому ВВП Брюсселя. У той же час вони культивують бачення кращого та справедливішого суспільства. Для незалежної Шотландії вони

передбачають системний уряд, який більше відповідає бажанням виборців, як альтернативну модель Вестмінстерській системі [6].

ШНП виступає за майбутнє Шотландії як соціальної держави скандинавського типу з егалітарним суспільством. Таким чином, перспектива незалежності несе обіцянку політичних реформ. Ефективність держави можна підвищити за рахунок зменшення кількості учасників. У регіонах Іспанії часто згадуються менші країни Європи, оскільки вони змогли подолати кризу успішніше, ніж Іспанія.

Є явна більшість за розширення прав автономії. Проте сепаратистські тенденції менш популярні, ніж можна було б очікувати. У Фландрії, згідно з опитуваннями, лише 20% респондентів виступають за незалежність, незважаючи на те, що регіональні партії роками перемагають на виборах. У Шотландії також усі опитування показували, що на референдумі переможе табір «Ні». Лише в Каталонії прихильники та противники незалежності виглядають рівномірно збалансованими. Однак, якщо розширена автономія розглядається як альтернатива незалежності, підтримка незалежних держав різко впаде нижче 50 відсотків [4].

Основне питання про те, чи має частина країни право на відокремлення, корениться в протиріччі між правом націй на самовизначення та територіальною цілісністю держав. Обидва ці принципи є частиною Статуту ООН; однак інтерпретації відрізняються. На практиці застосовуються наступні принципи у боротьбі з сепаратистськими рухами: дружні, мирні розлучення поважаються як питання принципу. З іншого боку, одностороннє проголошення незалежності без згоди держави, вважається легітимним лише у виняткових ситуаціях, зокрема, у випадках, коли припиняється колоніальний статус. Однак, крім цього, немає права на відділення [46]. Проте, якщо народ в одній частині країни вимагає більше прав демократичними засобами, можна вважати, що уряд, про який йде мова, зобов'язаний вирішувати це питання політично.

Після 1989 року у Центральній та Східній Європі були створені нові держави. Радянський Союз, Югославія та Чехословаччина розпалися. У цьому випадку варіант референдуму був включений до конституції. Коли йдеться про допустимість референдумів, національні конституції є вирішальним фактором. В Іспанії,

наприклад, регіональні референдуми прямо виключені в конституції. Консультації з населенням можуть проводитися лише на національному рівні. Виходячи з цього принципу, уряд Іспанії дискваліфікував запланований каталонський референдум [47].

Цікаво, що ЄС відіграє важливу роль у сучасних рухах за незалежність, оскільки їх метою є створення незалежної держави в ЄС. На думку багатьох регіоналістів, принцип субсидіарності, закріплений в Маастрихтському договорі, робить ЄС гарантом далекосяжної регіональної компетенції. Мрії про самовизначення також підживлюються баченням подолання національної держави в об'єднаній Європі. Проте подальший розвиток європейської інтеграції зараз під питанням, що, у свою чергу, сприяло підтримці реалізації незалежних національних держав.

Існування ЄС покращує економічні перспективи сепаратистських регіонів. Спільний ринок особливо важливий для малих національних економік. Крім того, малі держави в ЄС користуються певним ступенем надмірного представництва, що є додатковим стимулом. Для прихильників незалежності найбільш бажаним сценарієм було б безперервне продовження членства в ЄС після відділення. Таким чином, незалежність принесла б наступність [45].

ЄС, загалом, розглядає сепаратистські рухи як внутрішню справу відповідних країн. Вирішальне питання полягає в тому, чи залишиться новостворена держава в ЄС, чи їй потрібно буде подавати заявку на членство з нуля. З юридичної точки зору питання залишається незрозумілим. Стосовно Шотландії президент Єврокомісії Жозе Мануель Баррозу заявив, що правила ЄС вимагатимуть нового застосування. Таким чином, можливі три сценарії, якщо колись референдум закінчиться голосуванням за незалежність: по-перше, Шотландія може продовжувати вважатися частиною ЄС. Обставини членства будуть предметом переговорів. По-друге, країна може отримати особливий статус за межами ЄС та бути інтегрованою як частина прагматичного процесу. По-третє, країна може бути змушена подати заявку на членство в ЄС через звичайні процедури. У всіх сценаріях згода країн-членів ЄС

була б вирішальною. Іспанія, зокрема, має намір запобігти прецеденту для своїх сепаратистських регіонів [22].

Підігріти ентузіазм щодо незалежності у більшості населення залишиться складним у майбутньому. Створення нових держав у складі ЄС виглядає малоімовірним. Однак права автономії та федералістські структури стануть ще більш поширеними. Рухи за незалежність не зникнуть. Якщо окремі країни ЄС з часом не зможуть досягти *modus vivendi* зі своїми регіонами, нестабільність цього питання буде ще зростати.

Висновок до третього розділу

Отже, процеси сепаратизму можуть розвиватися тривалий час і перерости у громадянські війни, які можуть стати причиною геноциду чи гуманітарного втручання з боку головних акторів міжнародних відносин. У більшості випадків сепаратизм – це етнічне явище, яке можна вважати дуже складним і багатоаспектним явищем. А зважаючи на те, що кожен випадок має свої особливості, не існує єдиного рішення для всіх випадків сепаратизму. Необхідно підкреслити, що впливові суб'єкти міжнародних відносин для вирішення своїх геополітичних завдань використовують етнічні та/або конфесійні протиріччя для стимулювання сепаратистських конфліктів, основною метою яких є встановлення безпосереднього контролю над країною чи регіоном. В умовах переходу сучасного світу від біполярної до багатопольярної системи міжнародних відносин вищезгадані види конфліктів відбуватимуться частіше, а ступінь таких конфліктів – більш серйозним.

ВИСНОВОК

У результаті проведеної роботи можна дійти до таких висновків. Визначено основні фактори європейського сепаратизму. Сепаратизм на сьогодні – це одна з найнагальніших проблем. Сепаратистські настрої, в активній або латентній формі, існують у більшості країн у світі. Актуальність цієї проблеми очевидна. Особливо за умов світової глобалізації, де сепаратистські настрої набувають міжнародного значення. Також випадки сепаратизму ускладнюються тим, що сепаратизм сильно впливає на економіку та політику.

Досліджено сепаратистські рухи у контексті суспільно-політичних течій. У ході дослідження було сформульовано універсальне визначення терміна «сепаратизм», який не має офіційного закріплення в міжнародних документах, за винятком Шанхайської конвенції, де використано його вузьке значення, що відображає скоріше кримінальну відповідальність. Актуальність цієї проблеми вимагає встановлення єдиного формулювання даному явищу, що підходить під різні його види та форми.

З урахуванням різних думок експертів з цього питання було сформульовано таке універсальне визначення: «Сепаратизм – це політика та практика відокремлення та відділення окремого регіону зі складу держави, переходу до складу іншої держави або набуття статусу широкої автономії окремим регіоном, що виражається в насильницьких діях, інформаційно-психологічному та гуманітарно-технологічному впливі».

Крім того, у кваліфікаційній роботі була розглянута історія сепаратистських рухів у Європі. Європа належить до регіону світу, де активно поширюються сепаратистські рухи. До країн Європи, в яких активно проявляється сепаратизм, можна віднести Іспанію, Велику Британію, Італію, Бельгію, Данію. Причини сепаратизму в цих країнах зумовлені етнічними, релігійними та соціально-економічними особливостями розвитку. У результаті активізації цих рухів на політичній карті Європи можуть виникнути нові держави.

Проаналізувано сепаратистські рухи Західної Європи (Іспанія, Німеччина), у Великій Британії та можливі наслідки для ЄС. Розвитку сепаратизму, як не дивно,

певною мірою сприяють процеси глобалізації та регіональної інтеграції, які можуть відігравати як інтегративну, так і деструктивну роль.

Глобалізація та інтеграція сприяють більш тісній взаємодії держав і недержавних акторів, їх об'єднанню у транснаціональні та глобальні мережі, які побудовані на різних каналах взаємозалежності, які включають торгівлю, політику, безпеку, навколишнє середовище та соціокультурні зв'язки. З іншого боку, глобалізація може сприяти фрагментації усталених політичних і соціальних порядків, дозволяючи регіональним та транснаціональним рухам ставити перед собою завдання, реалізація яких несе загрозу суверенітету і територіальній цілісності держав.

Зазначено сепаратистські рухи на Балканах і півдні Європи, сепаратистські рухи Півночі Європи, в країнах Східного партнерства (Грузія, Україна, Молдова). Сепаратистські рухи неоднорідні за спрямуванням: якщо одні прагнуть до автономії в межах національних держав, то інші ставлять перед собою більш сміливі цілі – вихід зі складу держав і створення нових незалежних держав.

Проаналізувано боротьбу із сепаратизмом у Європі та визначили перспективи утворення нових сепаратистських рухів. Сепаратизм є одним із трендів політичної реальності XXI ст. Він є надзвичайно небезпечним явищем, що має складну природу та становить велику загрозу не лише територіальній цілісності окремих держав, а й регіональній і навіть міжнародній безпеці. Сьогодні свідчить про те, що міжнародно-правові механізми боротьби із сепаратизмом, задіяні світовою спільнотою, є, як правило, не дуже ефективними.

З огляду на те, що проблема боротьби із сепаратизмом стає глобальною, розв'язання її потребує комплексної правової оцінки цього небезпечного явища в усіх його проявах, координації зусиль усієї міжнародної спільноти стосовно розроблення універсальних механізмів урегулювання сепаратистських конфліктів, а також прийняття на цій основі Міжнародної конвенції з боротьби із сепаратизмом, що дало б змогу чітко визначити правові засади для утворення мирним шляхом нових держав: транспарентність проведення референдуму з питань відділення (за

обов'язкової присутності міжнародних спостерігачів), установлення перехідного періоду з чітко виписаними процедурами тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

1. Шанхайская конвенция о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом. Бюллетень международных договоров. 2004. № 1. С. 29–36.
2. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та договору про функціонування Європейського Союзу (2010/C 83/01). URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_b06.
3. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН про територіальну цілісність України № 68/262 від 27 березня 2014 р.

ЛІТЕРАТУРА

1. Alesina A. The Size of Nations / A. Alesina, E. Spolaore // *Comparative Economic Studies*. — 2006. — Vol. 48. — P. 186—187.
2. Cabestan J.- P. Secessionism and Separatism in Europe and Asia: To Have a State of One's Own / J.-P. Cabestan, A. Pavkovic (eds). — London: Routledge 2013. — 280 p.
3. Grisel E. Comment reussir sa secession (democratiquement). *Le Temps*. 2012. 13 dec.
4. Kenealy D. How Do You Solve a Problem like Scotland? A Proposal Regarding “Internal Enlargement” / D. Kenealy // *Journal of European Integration*. — 2014. — Vol. 36 (6). — P. 585–600.
5. Morató X. C. Catalonia: A New Independent State in Europe? A Debate on Secession within the European Union / X. C. Morató. — Abingdon; New York: Routledge, 2016. — 248 p.
6. Muro D. How do Prospects of EU Membership Influence Support for Secession? A Survey Experiment in Catalonia and Scotland / D. Muro, M.C. Vlasskamp // *West European Politics*. — 2016. — Vol. 39 (6). — P. 1115– 1138.
7. Sorens J. Secessionism: Identity, Interest, and Strategy / J. Sorens. — Montreal Quebec: McGill-Queen's University Press, 2012. — 240 p.

8. Барабанов О. «Деволуция и квазифедерализация государственного устройства. На перекрестке Средиземноморья: «Итальянский сапог» перед вызовами XXI века»; перев. с рос. П, 2011 С. 83–98.

9. Баранов А. В. Сепаратизм в современном мире: политико–территориальный аспект / А. В. Баранов // Человек. Сообщество. Управление. – 2005. – № 3. – С. 108–123.

10. Бьюкенен А. Сецессия: Право на отделение, права человека и территориальная целостность государства / А. Бьюкенен. – М.: 2001.

11. Горовиц Д. Разрушенные основания права сецессии / Д. Горовиц, [пер. с англ. Р.Э. Бараш] // Власть. – 2013. – № 11.

12. Махова А. Итальянский регионализм: Лига Севера (история и специфика партии); перев. с рос. СПб, 2013. С.72.

13. Нуруллин Р. Понятие сецессии в политической науке / Р. Нуруллин // Учёные записки Казанского государственного университета. Т. 152.

14. Попов Ф. География сецессионизма в современном мире / Ф. Попов. – М.: Новый хронограф, 2012.

15. Серия «Гуманитарные науки», кн. 1. / Р. Нуруллин. – Казань, 2010. – С. 212 – 221.

16. Соболева И. Будущее мировой политики: через разрешение противоречия между принципом государственного суверенитета и правом наций на самоопределение – к новой эре международных отношений / И. Соболева // Государственный суверенитет vs. право наций на самоопределение. – М.: Изд. дом Гос. ун-та Высшей школы экономики, 2011.

17. Фосенко Н. Природа сепаратизма в современном мире / Н. Фосенко // Вестник ВГУ. – 2012 – № 1.

18. Агарков О. А. Сепаратизм у соціологічному дискурсі: теоретикометодологічний аспект // Держава та регіони. Серія гуманітарні науки. 2015. Вип. 1 (40). С. 43–48.

19. Андріяш В. Сецесія в сучасному світі: ризики і загрози для України / В. Андріяш // Науковий вісник «Демократичне врядування». – 2013. – Вип. 11.

20. Антонюк Н., Федунь О. Ефективність ініціативи «Східне партнерство» як механізму європейської інтеграції України // Європейські інтеграційні процеси у XXI столітті: ключові тенденції, основні виклики та нові можливості: Український Щорічник з Європейських Інтеграційних Студій. Луцьк: Терен, 2018. Вип. 1. С. 27–38.
21. Балацька О. Сецесіонізм як фактор політичного насилля: сучасні тенденції // Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2017. Вип. 12. С. 157–163.
22. Басараб М. Глобалізаційні тенденції: нові стимули для сепаратизму // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. 2011. Вип. 5. С. 275–286.
23. Белей Л. «Русинський сепаратизм». Націєтворення *in vitro*. Київ: Темпора, 2017. 392 с.
24. Горчаков Л. О. Історичне коріння етносепаратизму як об'єкта політологічних досліджень // Наукові праці: науково-методичний журнал. Миколаїв, 2009. Т. 110. Політологія. Вип. 97. С. 66–71.
25. Грачевська Т. О. Парадипломатія як складова процесів регіоналізації на сучасному етапі // Науково-теоретичний альманах «Грані». 2014. Т. 12. Вип. 116. С. 77–82.
26. Далявська Т. П. Феномен невизнаних держав: політологічний аналіз : дис.: 23.00.02 / Т. П. Далявська. Київ, 2016. 230 с.
27. Децентралізація влади: порядок денний на середньострокову перспективу: аналіт. доп. / [Жаліло Я. А., Шевченко О. В., Романова В. В. та ін.]; за наук. ред. Я. А. Жаліла. – К.: НІСД, 2019. – 192 с.
28. Дівак В. Сепаратизм як феномен сучасної політики: політологічні та правові аспекти / В. Дівак. – К.: Логос, 2010. – 224.
29. Дівак В.В. Сепаратизм як феномен сучасної політики. Київ : Логос, 2010. 223 с.

30. Іващенко О. А. Перспективи трансформації торговельних відносин України в контексті становлення нових центрів стратегічного партнерства / О.А. Іващенко, Н.В. Резнікова // Економіка та держава. – 2015. – № 9. – С. 6-11.
31. Іващенко О. А. Перспективи участі України в глобальних ланцюгах створення вартості як засіб підвищення конкурентоспроможності в умовах транснаціоналізації виробничих відносин / О. А. Іващенко, Н. В. Резнікова // Інвестиції: практика та досвід. – 2015. – № 16. – С. 22-26.
32. Ключник Р. Сепаратизм як світова мегатенденція сучасності; К., 2011. С. 120–128.
33. Лелеченко А. П. Місцеве самоврядування в умовах децентралізації повноважень: навчальний посібник / А. П. Лелеченко, О. І. Васильєва, В. С. Куйбіда, А. Ф. Ткачук. – К., 2017. – 110 с.
34. Панченко В.Г. Методологічні засади економічного націоналізму / В.Г. Панченко, Н.В. Резнікова // Економіка і держава. — 2017. — №7. — С. 4—8.
35. Політологічний енциклопедичний словник; Л. М. Герасіна, В.Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. Х.: Право, 2015, С.105.
36. Резнікова Н. В. Огляд теоретичних підходів до ідентифікації економічної мотивації як чинника відокремлення і сепаратизму / Н. В. Резнікова // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Економіка. – 2020. – Вип. 19. – С. 92-104.
37. Резнікова Н. В. Теоретико-емпіричні підходи до дослідження й ідентифікації економічних мотивів та наслідків відокремлення і сепаратизму на основі вивчення міжнародного досвіду / Н. В. Резнікова // Економіка та держава. – 2020. – № 6. – С. 13–20.
38. Резнікова О. Деякі законодавчі аспекти протидії сепаратизму в Україні. Стратегічні пріоритети. К., 2016. С. 18–25.
39. Резнікова О. Міжнародний досвід боротьби із сепаратизмом: висновки для України. К., 2016. С.37.
40. Римаренко С. Індивідуальні та колективні права. Етнополітичний контекст / С. Римаренко. – К.: Світогляд, 2013. – 245 с

41. Римаренко С. Самовизначення чи демократія/ С. Римаренко // Зміни у свідомості українського суспільства на зламі тисячоліть. – К.: Видавничий дім «KM Academia», 2001.

42. Сучасний словник іншомовних слів / уклад. Л.І. Нечволод. Харків : Торксінг плюс, 2008. 768 с.

43. Феномен сепаратизму у сучасних міжнародних відносинах / Цебенко О.Л., 2017. С. 55–59.

44. Цебенко О. Ідеологічні засади сепаратизму: друга частина. К., 2011. С. 20–94.

45. Шаран О. В. Міжнародно-політичні механізми протидії сепаратизму у державах Європи. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 052 – Політологія. – Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2021.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

46. Государства – члены ООН / Организация Объединенных Наций. URL: <http://ru.m.wikipedia.org/>.

47. Европа не признала независимую Каталонию. URL: <http://www.gazeta.ru/>

48. Кагарлицкий Б. Развод по расчету. Lenta.ru. URL: <http://lenta.ru/articles/2014/10/30/separatism>

49. Сепаратизм в Испании URL: <http://www.spain.org.ru/modules.php>

50. Сепаратизм в современной зарубежной Европе. URL: <http://www.memoid.ru/node/>

51. Тишков В. Моральность сепаратизма. URL: http://www.valerytishkov.ru/cntnt/publikacii3/lekcii2/lekcii/n61_moralno.html

52. Андреев М. Напівсепаратистський анклав: чим загрожує новий конфлікт між Молдовою та її автономією // Європейська правда. 2017. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/08/8/7069533/> (дата звернення: 8.08.2017).

53. Дзеппар представила євродепутатам платформу з деокупації Криму // Крим. Реалії. 2020. URL: <https://ua.krymr.com/a/news-dzheppar-evrodeputatydeokupatsia-krymu/31013063.html> (дата звернення: 23.12.2020).

54. Карпец А. Сепаратизм в Україні та його соціальні причини. URL: <http://eizvestia.com/uk/politika-ukr/full/706-separatizm-v-ukraini-ta-jogo-socialniprichini>

55. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

56. Мурза К. Специфіка сепаратистських рухів у країнах Європейського Союзу / К. Мурза. – URL: http://www.ipiend.gov.ua/uploads/pm/pm_52_53/ponomarova_spetsyfika.pdf

57. Романюк Н. І. Сепаратизм як суспільно-політичне явище сучасності / Н. І. Романюк // Матеріали І Міжнародної науково–практичної Інтернет-конференції «Актуальні проблеми країнознавчої науки» URL: <https://internationalconference2014.wordpress.com/2014/10/20/сепаратизм–як–суспільно–політичне–яв/>

58. Як у Європі живуть із сепаратизмом URL: <https://te.20minut.ua/Polityka/yak-u-evropi-zhivut-iz-separatizmom-10328348.html>

ДОДАТКИ

Додаток А

Територіальний поділ Іспанії, Каталонія розташована на північному сході країни

Провинции испании на карте: административная, физическая, климатическая, горнопромышленная, экономическая URL: <https://sp-love.ru/raznoe-2/provinczii-ispanii-na-karte-administrativnaya-fizicheskaya-klimaticheskaya-gornopromyshlennaya-ekonomicheskaya.html>

Сепаратистські території на Кавказі

Какие страны расположены на Кавказе? URL: <https://geographyofrussia.com/kakie-strany-raspolzheny-na-kavkaze/>

Сепаратистські рухи у Європі

ISOLATION IN EUROPE: CAUSE, FOKI URL:
<https://ben.agromassidayu.com/separatizm-v-evrope-prichini-ochagi-view-516076>